

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

На правах рукопису

ВІТІЧУК ДІАНА ЮРІЇВНА

**ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
(НА МАТЕРІАЛІ МАРІЇ МОНТЕССОРІ)**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Освітня програма Дошкільна освіта
Робота на здобуття другого (магістерського) рівня «Магістр»

Науковий керівник:
АЛЕНДАРЬ НАДІЯ ІВАНІВНА
кандидат педагогічних наук,
доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № _____
засідання кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
від _____ 2024р .
В.о.завідувача кафедри
(_____)
(підпис)

ГАВРИШ Н.В.
ПІБ

ЛУЦЬК – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (НА МАТЕРІАЛІ М.МОНТЕССОРІ).....	6
1.1. Проблема формування основ сенсорної культури у психолого-педагогічній літературі	6
1.2. Погляди М.Монтессорі на формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку	21
1.3. Програмові завдання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку.....	31
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (НА МАТЕРІАЛІ М.МОНТЕССОРІ).....	42
2.1. Аналіз стану досліджуваної проблеми в практиці роботи закладів дошкільної освіти	42
2.2. Методика формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі)	50
2.3. Оцінка ефективності формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М. Монтессорі)	55
Висновки до розділу 2	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти перед педагогами особливо стоїть проблема виховання сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку, як показника їх інтелектуального розвитку.

У Законі України «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, Базовій програмі розвитку особистості дитини «Я у Світі», Державній цільовій соціальній програмі розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, зазначається, що особлива увага приділяється сенсорній культурі дітей. Одним із завдань дошкільної освіти є формування в дітей цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду, здібностей і навичок самостійного наукового пізнання. Для реалізації поставленого завдання слід насамперед активізувати пізнавальну діяльність дітей старшого дошкільного віку, розвивати в них основи сенсорної культури, необхідні для життєдіяльності людини. Правильне сприйняття форми, величини, кольору необхідно для успішного освоєння багатьох навчальних предметів в подальшому навчанні, від нього залежить формування здатності до багатьох видів творчої діяльності.

Питання сенсорного виховання дошкільників розкриваються у вітчизняних дослідженнях, починаючи ще з другої половини ХІХ століття.

Виникає необхідність узагальнення здобутків минулого в галузі формування сенсорної культури, систематизації рекомендацій щодо вдосконалення виховання дітей старшого дошкільного віку з метою визначення ефективних методів і впровадження їх у сучасну практику дошкільної освіти для ефективного виховання сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку.

Різні аспекти заявленої проблеми розглянуто вітчизняними і зарубіжними психологами і педагогами. У контексті нашого дослідження особливого значення набувають праці, які стосуються формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку Ф.Фребеля, М.Монтессорі, Є.Тіхєєвої, О.Декролі, М.Манасєїна, А.Венгера, М.Подд'якова, Н.Сакуліної,

О.Запорожця, М.Зайцева, О.Усової, В. Зінченко, З. Борисова, Р.Семернікова, І. Дичковська, Т. Поніманська та ін.

Отже, актуальність, психологічна та педагогічна значущість проблеми, практична потреба в її вивченні обумовили вибір **теми кваліфікаційної роботи**: “Формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) ”.

Мета дослідження – теоретичне вивчення та практична перевірка (на основі дослідно-експериментальної роботи) системи М.Монтессорі щодо формування сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку.

Завдання дослідження:

- уточнити сутність поняття “ сенсорна культура ” та особливості її розвитку у дітей старшого дошкільного віку;
- вивчити педагогічну спадщину М.Монтессорі і застосувати її прогресивні ідеї щодо розвитку сенсорної культури у дітей;
- визначити критерії, показники і рівні сформованості сенсорної культури в старшому дошкільному віці;
- опрацювати методичні рекомендації для педагогічних працівників закладів дошкільної освіти щодо питань формування сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

Об’єкт дослідження – процес сенсорного виховання дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження – методика формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

Концепція дослідження – формування сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) буде більш ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови: 1) наявність відповідної кількості роздавального дидактичного матеріалу Марії Монтессорі та відповідного розміру демонстраційних зразків для вихователя; 2) застосування різних форм роботи із старшими дошкільниками для формування основ сенсорної культури (на основі використання матеріалів Марії Монтессорі); 3)

співпраця закладу дошкільної освіти із родиною для формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

Експериментальна база. Дослідження проводилося на базі групи старшого дошкільного віку "Берізка" закладу дошкільної освіти № 7 "Кобзарик" м. Нововолинська. Експериментом було охоплено 50 дітей, 5 вихователів.

Апробація результатів роботи відбулася на XI Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Дошкільна освіта: теорія, методика, інновації» 27 листопада 2024 року (шляхом написання тез).

Теоретичне значення роботи полягає у здійсненні теоретичного аналізу психолого-педагогічних засад формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); опрацюванні педагогічної спадщини М.Монтессорі; обґрунтуванні поняття «сенсорна культура» як основи інтелектуального розвитку дітей.

Практичне значення роботи полягає у підборі ігор побудованих на використанні дидактичного матеріалу М. Монтессорі з метою формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку, розробці методики формування сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі), визначенні змісту взаємодії закладу дошкільної освіти з родинами у вирішенні проблеми формування сенсорної культури дітей, підготовці методичних рекомендацій для педагогів та батьків на тему «Формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі)».

Структура та обсяг магістерської роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (НА МАТЕРІАЛІ М.МОНТЕССОРІ)

1.1. Проблема формування основ сенсорної культури у психолого-педагогічній літературі

Старший дошкільний вік є найсприятливішим, сензитивним періодом для формування основ сенсорної культури, яка є основою інтелектуального розвитку дітей. Важко переоцінити унікальне значення періоду старшого дошкільного віку для подальшого розвитку дитини.

Старший дошкільний вік є основою для формування базису особистісної культури. Основоположним початком у цьому процесі є сенсорний розвиток дитини.

Основою загального розумового розвитку є сенсорний розвиток. Адже пізнання починається із сприймання предметів і явищ, а далі формується на основі образів сприймання, стає результатом їх перетворення. Як зауважував О.Запорожець, певні системи, тобто закономірно побудовані ряди форм, кольорів, величин та інших якостей речей, отримують певне мовне позначення. Оволодіваючи цими системами, індивід отримує своєрідний набір еталонів, з якими він може зіставити будь-яку сприйняту річ, охарактеризувати її, знайти її місце серед інших [30, с. 67 – 69].

У дошкільному віці відбувається збагачення і упорядкування чуттєвого досвіду дитини. Чуттєве пізнання має особливо важливе значення у дошкільному дитинстві, оскільки цей період найсприятливіший для формування і вдосконалення діяльності органів чуття, нагромадження уявлень про світ. Роль сенсорного розвитку дітей дошкільного віку безперечний: 9/10 усього їхнього розумового багажу — результати діяльності органів чуття. Це налаштовує педагогів на серйозну увагу до сенсорного розвитку дитини у дошкільний період.

Сенсорний (лат. *sensorium* — орган чуттів) розвиток дитини — розвиток її відчуттів і сприймання, формування уявлень про властивості предметів (форму, колір, розмір, положення у просторі тощо) [Гончаренко С. Український педагогічний словник].

Сенсорний розвиток — основа для удосконалення практичної діяльності дитини і пізнання дитиною навколишнього світу. Сенсорний розвиток необхідний людині для оволодіння будь-якою практичною діяльністю. Він не втрачає значення зі вступом дитини до школи і відіграє важливу роль у житті дорослої людини, відбувається на основі функціонування системи аналізаторів, що забезпечує багатомірний зв'язок зі світом, сприяє життєвій активності людини. Із сенсорного розвитку виростає логічне пізнання, яке прискорює накопичення нових чуттєвих даних, сприяє їх включенню до раніше створеної системи знань і досвіду. Чим вищий сенсорний розвиток дитини, тим більше фактів і явищ потрапляє у сферу її сприймання. Якщо в дитини належно розвинуті мисленнєві механізми, то вона виявляє неабияку здатність шукати, знаходити, фіксувати, аналізувати, інтерпретувати велику кількість інформації про світ і себе. Формування, спрямування і коригування цих умінь окреслює проблематику сенсорного розвитку.

М. Кривоніс визначив такі завдання сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку:

1. формування наочних уявлень про предмети та явища дійсності;
2. розвиток дрібної моторики;
3. інтелектуальний розвиток;
4. розвиток загальної моторики;
5. ознайомлення із сенсорними еталонами;
6. соціалізація дитини;
7. розвиток усіх психічних процесів [60, с. 154].

Значення розвитку сенсорно-перцептивної сфери дуже важливе для розвитку дітей дошкільного віку. Сенсорний розвиток є фундаментом розумового розвитку дитини. Вивченням проблеми сенсорного розвитку та

сенсорного виховання займалися багато видатних вітчизняних та зарубіжних педагогів і психологів.

Ж. Ж. Руссо групував, що виховання має навчити дитину “дивитись, слухати і дотикатись”, і не тільки дивитися та слухати уважно, а й до усього доторкатися, прислухатися, затримувати у руці. Ж.Ж. Руссо вважав, що дитина повинна відчути, обстеживши руками, побачити і почути, все що її оточує у навколишньому світі [28, с. 235].

Ф. Фребель [70, с. 349] виходив з необхідності використовувати різноманітні ігри для розвитку органів чуття дітей, ознайомлення їх із природою, життям людей. Цій меті він підпорядковував дидактичний матеріал, призначений для формування уявлень про форму, величину, просторові відношення, числа, — так звані дари, а також систему занять та ігор, спрямовану на розвиток сенсорики. Дитина, на його думку, наділена, крім основних інстинктів, інстинктом пізнавальним, дослідницьким, який є основою навчальної діяльності [28, с. 238]. У дошкільному віці розвиток прагнення до пізнання повинен реалізовуватися через безпосереднє споглядання предметів навколишнього світу.

Обстоюючи принцип наочності в розумовому вихованні, К. Ушинський [69, с. 63] наголошував на необхідності того, щоб предмет безпосередньо відображався у душі дитини, її відчуття у цьому процесі перетворювалися на поняття, а з понять складалася втілена в слові думка. К. Ушинський надавав великого значення наочності, тому що наочність — це загальний принцип розумової праці дітей. Мислення дитини повинно розвиватись серед природи, щоб вона одночасно бачила, слухала, переживала і думала. Наочність — сила, яка розвиває уважність, мислення, вона надає емоційного забарвлення пізнанню. Завдяки одночасного бачення, слухового сприйняття, переживання і мислення в свідомості дитини формується те, що в психології називається емоційною пам'яттю; з кожним уявленням і поняттям, що відклалися в пам'яті, пов'язується не тільки думка, але і почуття, переживання. Без формування

розвинутої, багатой емоціональної пам'яті неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини дошкільного віку [12, с. 46].

Є.Водовозова вважала, що процес сенсорного виховання має відбуватися одночасно з розвитком вищих психічних функцій, пізнавальних процесів, з якими пов'язаний розвиток мислення, мовлення, пам'яті. Дитину слід вчити усвідомлено сприймати навколишній світ, розвивати спостережливість. «Якщо вихователь не зумів зробити цього в ту пору, коли у дитини лише починає пробуджуватися спостережливість до навколишнього, яка має таке величезне значення для психологічного життя людини, то розумові здібності дитини поступово притуплюються, і, ставши школярем, вона буде байдуже дивитися на світ» [11, с. 210].

Сенсорно-перцептивний розвиток у старшому дошкільному віці пов'язаний із вдосконаленням здатності дитини вирізняти якомога більшу кількість ознак у предметах. Спеціальною пізнавальною дією при цьому виступає обстеження, яке у дитини ще дуже недосконале (непослідовне, фрагментарне). Накопичення чуттєвого досвіду дитини призводить до розвитку впізнавання, в якому інтегровані пам'ять та сприймання. При цьому дитина орієнтується на певну найбільш помітну зовнішню ознаку, а не на їх систему. Досвід дитини ще дуже обмежений, тому сприймання часто втрачає свою предметність: дитина досить тривало й зосереджено розглядає зображення догори ногами, не звертаючи уваги на розташування предметів. Активність дитини виявляється переважно у вигляді предметно-маніпулятивних ігор, у формі ситуативно-ділового спілкування з дорослим, тому найкраще вона розрізняє саме ті ознаки предметів, які виступають умовою практичних дій із ними: форму, величину та колір.

Т. Дуткевич [28, с. 167] зазначає, що ускладнення предметних дій, їх включення у власні та побутові процеси, зростання прагнення дитини до самостійності у своїх діях сприяють розвиткові здатності порівнювати ознаки предметів між собою, що стає основою їх розрізнення. Складаючи розбірні іграшки, дитина співвідносить окремі їх частини за розміром, формою,

кольором. Головна ознака, на яку орієнтується дитина при складанні мотрійки, пірамідки, – розмір частин; при складанні картинок із кубиків – зображення, колір. Дитині не вдається одразу досягти результату, вона виконує багато невдалих спроб. Засвоєння способу дій відбувається у співпраці із дорослим, який допомагає дитині вибрати правильну деталь. При цьому використовується практичне примірювання однієї деталі до іншої. Відбувається їх інтеріоризація: спочатку в ході практичних дій на основі мірки, потім у плані сприймання, нарешті – у плані уявлення (при відсутності предмету, що порівнюється).

У старшому дошкільному віці добре знайомі дітям предмети стають постійними зразками, з образами яких дитина порівнює властивості будь-яких об'єктів, наприклад, трикутні об'єкти з уявленням про дах, червоні – з уявленням про помідор.

Інтеріоризація орієнтувальних дій дозволяє дитині виконувати завдання на вибір за зразком, який слугує при цьому міркою. Таке завдання є складнішим для дитини, ніж просте впізнавання, особливо, якщо запропонувати дитині багато різнорідних, складних за формою, забарвленням, конструкцією предметів. Тобто нові дії сприйняття краще засвоюються відносно добре знайомих і більш важливих з погляду практичної діяльності ознак. Послідовність у формуванні здатності дитини підбирати предмети за зразком певної ознаки повинна бути наступною: за формою – за величиною – за кольором [28, с. 179].

Добре засвоєні орієнтувальні дії приводять до того, що дитина може одночасно розрізнити у предметі кілька його ознак. Розрізнення ознак полегшується за умови їх називання, проте слова на позначення ознак предметів (прикметники) діти старшого дошкільного віку засвоюють слабо. Найкраще діти розрізняють функцію предмета, що зумовлює характер та спектр дій із цим предметом. Функція предмета відображається у його назві.

Дитині важко відволіктись від найголовнішого для неї у предметі – його функції. Розвиткові дитини сприяють завдання підібрати предмети за вказівкою

дорослого, що позначає певну ознаку (Л.А.Венгер, Е.І.Пілюгіна) [13, с. 86]. Це створює основу для засвоєння сенсорних еталонів.

Сенсорно-перцептивні процеси інтенсивно розвиваються у дитини старшого дошкільного віку, набуваючи якісно нових властивостей. Сприйняття набуває цілеспрямованого, організованого, довільного характеру, тобто в дитини формується перцептивна діяльність. Головним її елементом виступають обстежувальні дії, що з'являються ще у ранньому віці, а у дошкільника набувають послідовного та опосередкованого характеру, здійснюються за допомогою спеціальних засобів – сенсорних еталонів. Це поняття було запропоноване О.Запорожцем на початку 60-х рр. ХХ століття [30, с. 18].

В якості засобів вирішення пізнавальних завдань сенсорної культури виступають сенсорні еталони. Під сенсорними еталонами позначаються узагальнені сенсорні знання, сенсорний досвід, накопичений людством за всю історію свого розвитку. Основне місце в сенсорному розвитку дитини починаючи з 3 років, займає оволодіння сенсорними еталонами кольору, форми, величини.

Сенсорні еталони - термін, запропонований О. Запорожцем при розробці ним теорії розвитку сприйняття, формування перцептивних дій і позначає систему чуттєвих якостей предметів, які були виділені в процесі суспільно-історичного розвитку і потім пропонуються дитині для засвоєння та використання їх в якості зразків при обстеженні об'єктів та аналізі їх властивостей. У педагогіці під сенсорними еталонами розуміється сприйняття геометричних фігур, кольору, величини [31, с. 214].

Г. Урунтаєва вважає, що сенсорні еталони - це уявлення про властивості об'єктів, які чуттєво сприймаються. Ці уявлення характеризуються узагальненістю, так як у них закріплені найбільш істотні, головні якості [67, с. 35].

У сучасному педагогічному словнику дано таке визначення поняттю «сенсорні еталони» – це загальноприйняті зразки кожного виду властивостей і відносин предметів [17, с. 47]. Людством виділено певну еталонну систему

величин, форм, колірних тонів. Нескінченну їх різноманітність було зведено до небагатьох основних різновидів. Опановуючи такого роду системою, дитина отримує ніби набір мірок, еталонів, з якими вона може зіставити будь-яку сприйняту якість чи властивість і дати їй належне визначення. Засвоєння уявлень про ці різновиди дозволяє дитині оптимально сприймати навколишню дійсність [17, с. 48].

Сенсорні еталони кольору представлені сімома кольорами спектра та їх відтінками за насиченістю (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий, білий і чорний). В якості сенсорних еталонів форми виступають п'ять фігур (коло, квадрат, прямокутник, трикутник і овал). Еталон величини - метрична система заходів, міри ваги, а також звуковисотний ряд, система фонем рідної мови і т. д.

Оволодіння системою сенсорних еталонів та їх словесними позначеннями полегшує дитині орієнтування в навколишньому світі, допомагає бачити знайоме в незнайомому, помічати особливості незнайомого, накопичувати новий сенсорний досвід. Сенсорний досвід - це накопичений запас відчуттів і сприймань, що досягаються дитиною в ході оволодіння дитиною сенсорною культурою в процесі сенсорного виховання.

Засвоєння сенсорних еталонів - тривалий і складний процес, не обмежується рамками дошкільного дитинства і має свою передісторію. Засвоїти сенсорний еталон - це зовсім не означає навчитися правильно називати ту чи іншу властивість. Необхідно мати чіткі уявлення про різновиди кожної властивості і, головне, вміти користуватися такими уявленнями для аналізу та виділення властивостей самих різних предметів у найрізноманітніших ситуаціях. Інакше кажучи, засвоєння сенсорних еталонів - це використання їх як одиниць виміру при оцінці властивостей речей. Протягом життя дитина пізнає сенсорні еталони, які й складають зміст сенсорного виховання.

Властивості сенсорних еталонів:

- узагальненість (у них закріплені найістотніші, головні якості);
- усвідомлюваність (за образом-еталоном закріплено назву – слово);

- системність (фонема рідної мови, спектр кольорів, шкала музичних звуків, система геометричних форм і ін.) (О. Запорожець)[30, с. 146].

Етапи засвоєння сенсорних еталонів (за Л. Венгером)[13, с. 42].

1. До 1-го року виникають «сенсомоторні передеталони», що становлять собою неусвідомлювані способи виділення просторових властивостей предметів за допомогою рухів тіла, руки, спочатку з реальним предметом, а потім з уявним;

2. Протягом 2–3 р. виникають «предметні передеталони», якими виступають конкретні предмети-мірки, що використовуються у ході практичного співвіднесення предметів за певними ознаками (передовсім, за формою й величиною). Уявлення про окремі знайомі предмети стають своєрідними мірками при визначенні властивостей інших предметів.

3. Після 3-х років у ході продуктивних видів діяльності (гри, малювання, конструювання, ліплення) з'являються власне сенсорні еталони. Згадані види діяльності дитини спираються, на відміну від предметної діяльності, на систему образів, передбачають задум, а тому сприяють розвиткові еталонів як психічних образів певних властивостей предметів. Як зазначив відомий дослідник сенсорно-перцептивного розвитку дошкільника Л. Венгер, протягом дошкільного віку практична дія з матеріальним об'єктом «розщеплюється» на орієнтувальну і виконавську частини. Орієнтувальна частина спочатку здійснюється у формі фізичних рухів, які при цьому отримують нову функцію – виділення властивостей предметів і передбачення подальших виконавських дій. Поступово орієнтувальна дія стає самостійною і переходить у розумовий план. Завдяки цьому змінюється характер орієнтувально-дослідницької діяльності дитини: вона переходить від фізичних дій з предметами до ознайомлення з ним за допомогою зору й дотику. Співвідношення між зором та дотиком спочатку майже рівнозначне, згодом зростає роль зору, який управляє дотиковими обстежувальними діями. Зір дозволяє одночасно втримувати у полі сприймання різні частини предмету, бачити їх взаємозв'язки та співвідношення. Завдяки цьому обстеження предметів стає послідовним, всеохоплюючим. На

основі орієнтувальної складової ігрового маніпулювання предметами виникають власне обстежувальні дії, спеціально спрямовані на з'ясування призначення частин предмету, їх рухливості та зв'язку між собою (З. Богуславська) [8, С. 48-55]. До старшого дошкільного віку обстеження набуває характеру експериментування, дослідницьких дій, порядок яких визначається уявленнями дитини про предмет та його властивості. Експериментування дошкільників тісно пов'язане із вирішенням тісно пов'язаних між собою ігрових та пізнавальних задач.

Провідним різновидом обстежувальної дії дошкільника на основі зорового аналізатора є акт розглядання, який набуває самостійного значення, бо не пов'язаний із предметними діями (Н. Аванесова) [59, с. 195].

Дошкільник у ході розглядання вирішує різноманітні задачі: пошуку предметів, виділення, визначення їх ознак, частин – спільних і відмінних з іншими, ознайомлення з новим предметом. Дитина по-різному обстежує предмет – відповідно до поставленої задачі. У цьому виявляється зростання цілеспрямованості й керованості таких дій. Так, при ознайомленні з новими предметами виникає тривала, складна орієнтувально-дослідницька діяльність. Діти беруть предмет в руки, уважно розглядають його, обмацують, куштують на смак, згинають, розтягують, стукають ним, підносять до вуха тощо.

Дотикові обстежувальні дії виступають допоміжними. Їх значення зростає, якщо зір не забезпечує виявлення властивостей предмету (у темряві, для обстеження сторін, недосяжних для зору тощо).

У процесі здійснення дошкільником різних видів діяльності за умови педагогічного керівництва формується спостереження – цілеспрямоване сприймання, що будується за певними правилами. Поступово педагог учить дитину ставити цілі спостереження і контролює за процесом їх досягнення.

Як зазначає М. Подд'яков [59, с. 196], вже у середньому дошкільному віці продуктивна діяльність передбачає цілеспрямоване спостереження, яке дорослий організовує у такому порядку:

- предмет сприймається в цілому;

- виділяються його головні частини, визначаються їх властивості (форма, величина й ін.);
- встановлюються просторові взаємозв'язки частин (вище, нижче, справа, зліва);
- розрізняються дрібні деталі та визначається їх просторове співвідношення з основними частинами;
- повторне цілісне сприйняття предмету.

На розвиток спостереження впливає зростання допитливості дитини. яку в 4–5 років називають «чомучкою». Увагу дитини привертають не тільки оточуючі предмети, але й зображені у дитячих книжках пізнавального змісту (дитячих енциклопедіях, оповіданнях про природу, професії, далекі країни). Її пізнання стає позаситуативним. Пізнання не тільки розширюється, але й поглиблюється: дошкільник починає відкривати нове в знайомих об'єктах: квітка не просто червона, запашна, а в'яне, якщо її залишити без води; чашка не лише біла, велика, але й розбивається, якщо впаде.

Наступний етап формування основ сенсорної культури – сенсорне виховання. Сенсорне виховання — система педагогічних впливів, спрямованих на формування способів чуттєвого пізнання, вдосконалення відчуттів і сприймань [17, с. 48].

Сенсорне виховання з позиції вітчизняних вчених (Л.А.Венгер, О.В.Запорожець, В.П.Зінченко й ін.) тлумачиться як цілеспрямований розвиток і вдосконалення сенсорних процесів (відчуттів, сприймань, уявлень). У педагогічній літературі вчені сенсорне виховання визначають по-різному.

За О.Запорожецем [30, с. 34] сенсорне виховання - спрямоване на формування у дитини процесів відчуття, сприйняття, наочного представлення і т.д. О.Запорожець і М.Подд'яков дають різні назви результату, в одному випадку – відчуття, сприйняття і уявлення - це процеси, в іншому - сенсорні здібності.

О. Венгер [13, с. 124] розуміє під сенсорним вихованням - послідовне планомірне ознайомлення дитини з сенсорною культурою людини. Визначення

О.Венгера відрізняється від попередніх понять. О.Венгер вказує, що процес сенсорного виховання здійснюється послідовно і плановірно, тобто ознайомлення із сенсорною культурою людини реалізується в певній системі. Процес розвитку дитячого сприйняття в дошкільному віці був детально досліджений О.Венгером.

Російські вчені О.Усова, Н.Сакуліна [66], М.Подд'яков [59], Д.Ельконін [74] та ін. стверджують, що сенсорне виховання, спрямоване на формування повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, служить основою пізнання світу. Першою сходинкою пізнання є чуттєвий досвід, чуттєве пізнання. У процесі сенсорного виховання здійснюється перехід від чуттєвого до раціонального пізнання, від сприйняття до мислення, формується основа подальшої інтелектуальної діяльності. Чуттєве і раціональне пізнання розглядаються як різні сторони єдиного процесу пізнання дитиною об'єктивного світу, як різні форми пізнавальної діяльності, що знаходяться між собою в органічному взаємозв'язку. Разом з тим розвиток сенсорних процесів відіграє істотну роль у практичній діяльності дитини.

С.Козлова, Т.Куликова [34, с.138] дають таке визначення. Сенсорне виховання – цілеспрямовані педагогічні дії, що забезпечують формування чуттєвого пізнання і вдосконалення відчуттів і сприйняття.

За М.Подд'яковим [59, с.17], сенсорне виховання означає цілеспрямоване вдосконалення, розвиток у дітей сенсорних здібностей (відчуттів, сприймань, уявлень).

У визначеннях С.Козлової і М.Подд'якова мова йде про цілеспрямований процес. У першому визначенні зазначено, хто керує процесом, у другому - на кого він спрямований, результатом впливів в одному є формування чуттєвого пізнання, вдосконалення відчуття і сприйняття, в іншому - розвиток сенсорних здібностей (відчуттів, сприймань, уявлень). Розвиток здібностей більш високий рівень розвитку всіх пізнавальних процесів.

Проблема сенсорного виховання старших дошкільників розкривається у вітчизняних дослідженнях, починаючи з ХІХ століття. Особливий інтерес

представляють роботи О.Морозової [50, с.31-35], оскільки в них відображено процес становлення первісного сенсорного виховання в кінці XIX - початку XX ст. Узагальнений аналіз проблем сенсорного виховання дітей старшого дошкільного віку в період з 1917 по 1941 рр. висвітлені в дослідженнях Н.Беляєвої, Л.Літвина [38, с. 27].

У другій половині XX століття у вітчизняній педагогіці спостерігається підвищений інтерес до проблем сенсорного виховання: проводяться науково-практичні конференції з питань всебічного розвитку особистості дитини; узагальнюються психолого-педагогічні дані, спрямовані на розвиток сенсорних здібностей і особистісних якостей на етапі старшого дошкільного віку.

Сенсорне виховання у цей період - основний вид виховання загалом. Забезпечуючи приплив все нових вражень, воно стає необхідним не тільки для розвитку діяльності органів почуттів, а й для нормального загального фізичного і психічного розвитку дитини. У дитини дошкільного віку починають накопичуватися знання про колір, форму, величину та інші властивості предметів. Важливо, щоб ці уявлення були досить різноманітними. Відомо, що в умовах обмеженості припливу вражень діти відчують «сенсорний голод», що веде до значних затримок загального розвитку [7, с. 254].

Історико-педагогічний аналіз літератури другої половини XX століття показав, що проблемами сенсорного виховання дітей старшого дошкільного віку займалися Ш.Абдуллаєва, Е.Александрян, Н.Карпінська, С.Новосьолова, Е.Пилюгіна, Е.Радіна, А.Фонарьов, С.Фонарьова, Е.Фрухт та інші [7, с. 267].

Наприкінці шістдесятих років двадцятого століття група психологів і педагогів (О.Запорожець, О.Венгер, Н.Сакуліна, Н.Ветлугина, М.Подд'яков) приступила до розробки проблем сенсорного виховання в процесі різноманітних видів дитячої діяльності.

О.Венгер дає історико-педагогічний аналіз дидактичних систем минулого і теорії сенсорного виховання, запропоновану колективом дослідників під керівництвом О.Усової. О.Венгер присвятив свою дисертацію "Розвиток сприйняття і сенсорне виховання в дошкільному віці" (1968 р.), а потім і працю

"Сприйняття і навчання" (1969 р.) проблемам розвитку сприйняття дошкільників, освіти перцептивних систем, визначенню напрямів роботи з сенсорного виховання.

Вирішуючи проблему сенсорного виховання, О.Усова [66, с. 7] прийшла до висновку, що, для того щоб дитина успішно розвивався в розумовому відношенні, треба організувати її чуттєвий досвід, розвинути її сенсорні здібності. Дослідження в галузі сенсорного виховання, які проходили під керівництвом О. Усової, збагатили теорію дошкільної педагогіки, щодо розвитку сенсорного виховання дітей дошкільного віку.

За М.Щеловановим [73, с.69] сучасна система сенсорного виховання створена на основі наукових даних про психологічний і фізіологічний розвиток дитини. У дошкільному віці інтенсивно розвиваються всі органи чуття. Особливо сприятливий ранній вік дитини, коли ознайомлення з якостями предметів є вирішальним у розумовому розвитку.

У сенсорному вихованні дитини М.Манасеїна [50, С. 31-35] не забувала і за виховну функцію малювання (ліплення), що не тільки розвиває вірність зору, руки, відчуття форми, кольору, а й привчає дитину вникати в усі подробиці, зокрема, сприяє розвитку уваги і спостережливості.

Головні завдання сенсорного виховання:

- формування у дітей системи перцептивних (обстежувальних) дій;
- формування системи сенсорних еталонів;
- розвиток уміння самостійно використовувати сенсорні еталони у власній діяльності [68, с. 29].

На початку 90-х років ХХ століття пошуки шляхів удосконалення змісту та нових методів сенсорного виховання дітей старшого дошкільного віку спонукало українських науковців, методистів, педагогів звернутися не тільки до національної, а й світової педагогічної спадщини. Так, набувають актуальності гуманістичні ідеї М.Монтессорі, що потребують удосконалення й адаптації до умов сучасних навчальних закладів, з метою відповідності вимогам сучасного українського суспільства до системи освіти в цілому і її змісту зокрема.

У періодичних фахових виданнях України є чимало статей присвячених аналізу окремих аспектів виховання і навчання в системі М.Монтессорі. Б.Жебровський описав українську модель школи Марії Монтессорі [29]; М.Головко визначив основні завдання і функції педагога, який працює у системі М.Монтессорі [16]; З.Борисова, Р.Семернікова неодноразово аналізують спадщину М.Монтессорі у періодичних виданнях [9]; А.Ільченко звертає увагу на ідеї сенсомоторного виховання Марії Монтессорі в сучасних навчальних закладах [33]; Т.Михальчук аналізує яке значення відіграє сім'я в системі Монтессорі [44]; Н.Прибильська охарактеризувала метод спостереження як основний інструмент роботи вчителя Монтессорі [53]; К.Стрюк проаналізувала систему Марії Монтессорі [63]; В.Даниленко охарактеризувала спадщину Марії Монтессорі і зробила висновок, що система Марії Монтессорі надзвичайно ефективна для навчання і виховання дітей [19].

Сучасні педагогічні дослідження, присвячені сенсорному вихованню дошкільнят у різних видах діяльності, відіграли істотну роль у розробці проблем формування сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку.

У сучасному педагогічному словнику поняттю сенсорна культура дитини дається таке визначення. Сенсорна культура дитини - (лат. *sensus* - почуття, відчуття) - поняття, яке вживається в педагогіці для позначення рівня відчуттів і сприйняття дитини як основи її успішної пізнавальної діяльності [17, с. 49]. Важливе значення має розвиток уміння розрізняти висоту і тембр звуків, їх тривалість і силу, кольори, відтінки, форми, величини, поєднання форм і кольорів, що дає можливість краще розуміти твори музичного та образотворчого мистецтва, отримувати задоволення від слухання музики, розглядання картин, скульптур та ін.

Під сенсорною культурою О.Венгером [13, с. 155] маються на увазі загальноприйняті уявлення про колір, форму та інші властивості речей. Сенсорна культура дитини - результат засвоєння нею сенсорної культури, створеної людством (загальноприйняті уявлення про колір, форму та інші властивості речей).

Б. Ананьєв дає таке визначення, «сенсорна культура - це сукупність явищ, що сприймаються і відчутних явищ дійсності на емоційному рівні» [3, с. 202]. Пізнання людиною навколишнього світу починається з «живого споглядання» - сприйняття, відчуттів, уявлень. Усе це створює сукупність сенсорної культури [3, с. 198]. Важливе значення має пізнання дитиною навколишньої дійсності саме через сприйняття, відчуття і уявлення, що на думку Б. Ананьєва і є сенсорною культурою [3, с. 185].

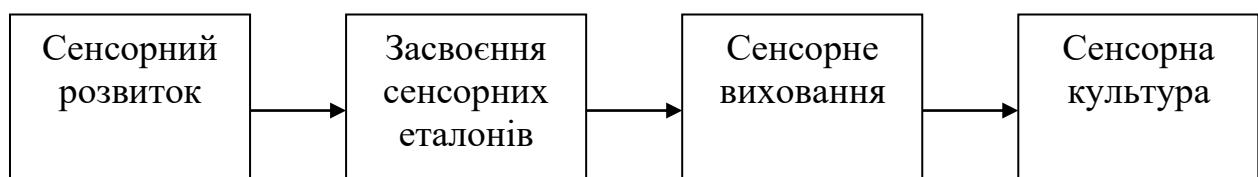
У старшого дошкільника спостереження набуває дослідницької спрямованості, проводиться з метою встановлення чогось для дитини невідомого. Дошкільник може систематично спостерігати за процесами у природі: за розвитком рослин, за погодою, за ростом тварин.

При цьому він пізнає умови цих процесів: догляд за кроликами відрізняється від того, як бабуся доглядає за курчатами; рибки їдять хлібні крихти, а котик п'є молочко. Постановці та збереженню мети спостереження сприяє формулювання її за допомогою мови. Називання ознак об'єкту допомагає дитині абстрагувати їх від предмету і усвідомити їх як специфічну характеристику дійсності. Вдосконалюється пояснювальне та описове мовлення. Зростає осмисленість сприймання, воно категоризується. Сприймаючи незнайомий предмет діти намагаються назвати його відповідно до свого минулого досвіду, і цим самим відносять його до вже відомої їм категорії схожих об'єктів. Завдяки мові розширюється об'єм сприймання, яке охоплює цілу систему властивостей предмета. Спостерігаючи за різними предметами, вирізняючи їх ознаки, дитина намагається осмислити їх з позицій свого досвіду.

Узагальнення викладено вище подаємо у вигляді схеми 1.1

Схема 1.1

Поетапне формування сенсорної культури

Таким чином, аналіз теоретичних джерел щодо формування в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури дає змогу зробити такі висновки:

- провідну роль у розвитку сенсорно-перцептивної сфери відіграють зір і слух;
- розвиток орієнтувальних дій відбувається при переході від практичного примірювання до зорового співвідношення предметів за їх ознаками і до порівняння з використанням уявних мірок-образів;
- засвоєнню слів на позначення ознак (прикметників) сприяють вправи на вибір предмета за названою дорослим ознакою;
- успіхи у формуванні основ сенсорної культури дошкільників досягаються на основі характерних для віку видів діяльності та форм спілкування;
- розвиток сприймання відбувається на основі орієнтувально-обстежувальної діяльності;
- провідним різновидом обстежувальної дії дошкільника є акт розглядання, який набуває самостійності;
- формуються системи сенсорних еталонів;
- зростання загального рівня особистісної довільності проявляється як набуття сприйманням цілеспрямованості, керованості, планованості та його перехід до спостереження.

1.2. Погляди М.Монтессорі на формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку

Жодна педагогічна система не ігнорує роль сенсорного виховання. М.Монтессорі вбачала у сенсорному вихованні неабиякі можливості щодо підготовки дитини до повноцінного життя у природному і соціальному середовищах. Формування повноцінної особистості, на її погляд, неможливе без належного розвитку органів чуття, оскільки чуттєве сприймання є основою розумового і морального буття. Це означає, що розвинуті органи чуття є

передумовою інтелекту й вихованості особистості. Тому система сенсорного виховання має бути спрямована на формування сенсорної культури дитини — культури сприйняття зовнішнього світу. Дитина, яка оволоділа сенсорною культурою, не тільки звертатиме увагу, виокремлюватиме якості предметів і явищ навколишнього світу, а й самостійно набуватиме знань, відкриватиме свій внутрішній світ, що значно важливіше для неї, ніж готові повідомлення дорослих.

Марія Монтесорі визначила, що для інтелектуального та духовного розвитку дитини важливо навчити її відчувати. Вона розкрила свій талант педагога, насамперед у навчанні дітей моторики та сенсорики. У довгих систематичних дослідженнях був накопичений багатий матеріал, який піддався ретельному аналізу.

За дослідженнями М.Богуславського, Г.Корнетова для сенсорного розвитку М.Монтесорі вважає чутливим періодом вік дітей від 0 до 5,5 років [46, с. 35]. Дитина може бачити, чути, відчувати запах та смак. Але високий рівень розвитку органів чуттів і певна ступінь їх диференціації можливі лише при спеціальному тренуванні. Сенсорний Монтесорі-матеріал надає оптимальну можливість для цього.

За допомогою спеціальної методики роботи з сенсорним Монтесорі-матеріалом розвивається також стереогностичне чуття (термін М.Монтесорі) [46, с. 56], за допомогою якого при певному рівні розвитку органів чуттів людина здатна розпізнавати сутність деякого предмета за його вагою, температурою, величиною, структурою поверхні без задіяння зору. І тренування цього чуття відбувається, наприклад, коли дитина з зав'язаними очима намагається вставити на своє місце в блоці різні за величиною циліндри.

Зміст даного чутливого періоду включає безліч відносно коротких періодів, коли актуальним для дитини стає розвиток окремих сторін або проявів того чи іншого органу чуття, і він в різний час стає найбільш сприйнятливим до кольору, форми, розміру предметів, хоча все це пов'язано із зором.

Період чергування коротких сенситивних періодів включає два варіанта: перший передбачає створення теоретичної моделі на основі середньостатистичних даних, скористатися якими в практиці виховання досить складно: всі діти – різні; другий варіант охарактеризовує М.Монтессорі, і полягає він в самій організації діяльності Монтессорі-групи в дошкільному навчальному закладі. Мова йде про так звану вільну роботу дітей, коли вони мають можливість вільно реалізовувати свою пізнавальну активність.

В умовах вільного вибору і за уміння вибирати (про що повинен подбати Монтессорі-педагог) дитина може сама підійти до того матеріалу, який внутрішньо необхідний їй саме зараз. У цих умовах Монтессорі-педагог, спостерігаючи за вибором дитини, має можливість визначити рівень її актуального розвитку та намітити перспективи роботи в зоні її найближчого розвитку, раніше пропонуючи дитині познайомитися з даним дидактичним матеріалом [46, с. 76].

Монтессорі-матеріали є складовою частиною, так званого педагогічного "підготовленого середовища", яке спонукає дитину виявити можливості її власного розвитку через самодіяльність, відповідну до її індивідуальності. Монтессорі-матеріали за рівнем ясності, структури і логічної послідовності відповідають періодам найбільшою сприйнятливості розвитку дитини. Ці періоди сприятливі для навчання певних видів діяльності, виявлення обдарувань, виховання вміння володіти собою і формування ставлення до світу, можуть бути оптимально використані за допомогою розвивальних матеріалів. Матеріали та їх функції повинні розглядатися у взаємозв'язку з прийнятим Марією Монтессорі баченням дитини, а саме з її антропологією. Вона бачила як формується в дитини потужні внутрішні творчі сили, які виконують роботу з розвитку та становлення її власної особистості. При цьому матеріали суттєво допомагають упорядкувати осягнення дитиною навколишнього світу. У центрі уваги педагога знаходиться дитина з її індивідуальними і соціально-емоційними потребами, при цьому матеріали відіграють допоміжну дидактичну роль [71, с. 4].

Дидактичні матеріали служать, перш за все, тому, щоб сприяти інтелектуальному та духовному становленню дитини через відповідний віку розвиток її моторики і сенсорики. Дитина діє самостійно, її внутрішні сили звільнені, щоб поступово крок за кроком вона могла стати незалежною від дорослих. Індивідуальний і соціальний розвиток утворюють єдність протилежностей. Тільки вони дають можливість автономної і незалежної особистості реалізувати складну поведінку в суспільстві.

Для дитини Монтессорі-матеріали є ключем до світу, завдяки якому вона упорядковує і вчиться усвідомлювати свої хаотичні та необроблені враження про світ. За їх допомогою дитина вростає в культуру та сучасну цивілізацію. На власному досвіді вчиться розуміти природу і орієнтуватися в ній [27, С. 12-15].

У створеному згідно М.Монтессорі "підготовленому середовищі" дитина може тренувати всі фізичні і духовні функції, формувати свою душевну цілісність і всебічно розвиватися. За допомогою упорядкування підготовленого середовища вона вчиться приводити в систему свій колишній досвід [71, с. 4].

«Правильне виховання домагається не того, щоб змусити дитину сприйняти одне за іншим ізольовані знання, а щоб зв'язати набутий досвід у єдине ціле. Істинна сутність розуму полягає в тому, щоб упорядковувати і зіставляти» [71, с. 4].

Різноманітний сенсорний та моторний досвід перетворюється в "знання, що стало плоттю". Під знанням розуміється процес пізнання, який в ході розвитку дитини став «плоттю», тобто особливою діяльністю. Це спрямування розвитку особистості дитини спирається на твердження: "У розумі немає нічого такого, чого раніше не було б у почутті" [71, с. 5]. Через самостійні дії з матеріалом дитина набуває різних навичок. Вона вчиться ставити мету і знаходити відповідні шляхи її досягнення. Монтессорі-матеріали відповідають спонтанному і ненаситному прагненню дитини до руху. Спрямована на дидактичні цілі моторика впливає на загальний, емоційний, мовленнєвий і соціальний розвиток.

Матеріали скомпоновані таким чином, щоб розвивати окремо різні сфери почуттів, таких, як дотик, смак, нюх. На цих матеріалах дитина навчається також слухати тишу і звуки, розрізняти вагу, колір і форму предметів. Диференційоване вдосконалення вміння усвідомлено сприймати подібні відчуття дає можливість дитині сконцентруватися на якомусь одному з них. Таким чином вона вчиться управляти своїми емоціями і досягати світ у всьому різноманітті.

Основний принцип використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі — "від простого до складного" [71, с. 22]. Для кожної сфери почуттів є матеріали різного ступеня складності. Кожен окремий матеріал розрахований на визначену ступінь складності, але всі разом матеріали пов'язані між собою і утворюють єдине ціле. Дитина займається з одним матеріалом доти, поки вдалась не насолодиться ним і не перейде на наступний щабель складності. Дитина не любить повторення і припиняє заняття тоді, коли її потреба задоволена. При цьому вона у рівній мірі тренує свою моторику і сенсоріку [71, с. 43].

Як стверджує І.Дичківська, поряд з вертикальним порядком Монтессорі-матеріалів (різні ступені складності) є горизонтальний порядок. Під цим маються на увазі паралельні вправи, до яких дитина на довгий час зберігає інтерес. Змінена форма діяльності дозволяє на одну і ту ж навчальну задачу поглянути під іншим кутом зору. Таким чином проблема усвідомлюється глибше і відкриваються її нові грані. Самодіяльність, вибір матеріалу, вдосконалення методів роботи сприяють розвитку організаційних можливостей дитини. Вона вчиться планувати, розподіляти, погоджувати, виконувати домовленості, працювати разом з іншими: вона вчиться вести себе диференційовано, ефективно і цілеспрямовано [25, с. 136].

Користування Монтессорі-матеріалом має бути підпорядковане таким основним правилам:

1. діти повинні ставитись до матеріалів з повагою;
2. використовувати матеріали охайно і лише зрозумівши як;

3. для виконання певної вправи дитина має взяти всі необхідні матеріали, а закінчивши вправу, повернути їх на місце у первинному вигляді;

4. дитина має право користуватись матеріалом самостійно, без участі інших дітей і педагога [25, с. 142].

Заняття даються тільки тоді, коли дитина вже займалася з матеріалом. Воно повинно бути обов'язково чітким і наочним. Спостерігаючи за дітьми, педагог розуміє, коли можна перейти до іншого заняття. Важливо, щоб дитина сама приносила даний матеріал, знала місце цього матеріалу і за звичкою прибирала його після закінчення роботи.

М.Монтессорі дає такі методичні рекомендації для педагогів:

«- як тільки дитина буде готова до виконання завдання, потрібно правильно вибрати момент для заняття;

- під час заняття вирішальними є атмосфера й особистий контакт з дитиною;

- на столі або на килимі повинен лежати тільки матеріал для уроку і ніякий інший;

- заняття з використанням того або іншого матеріалу повинно бути ясным і недвозначним. Повільні і зрозумілі дії відіграють вирішальну роль. При цьому слід якомога менше говорити. Важливо не

заважати контакту дитини з матеріалом;

- педагог показує всю послідовність дій при роботі з матеріалом, так щоб дитина змогла дізнатися і відтворити ці дії. Як тільки дитина

зрозуміла завдання, вона переходить до самостійної роботи, а педагог спостерігає за нею. Потім педагог залишає дитину, але дивиться на неї з деякої відстані;

- якщо дитина, після проведеного заняття, працює з матеріалом неправильно, її ні в якому разі не можна засуджувати за це. Потрібно

повторити заняття пізніше, в більш сприятливий момент часу;

- після заняття дитина далі працює самостійно. Боязку дитину педагогу слід спонукати і надихати, але ніколи не змушувати виконати показану вправу з матеріалом;

- як тільки дитина навчиться поводитися з матеріалом самостійно, можна розумно комбінувати і варіювати відповідні матеріали;

- надалі завдання на занятті можуть викладатися як одній дитині, так і декільком одночасно. Але найбільш важливе перше заняття. Визначення індивідуального рівня розвитку дитини, особистий контакт,

пильна увага до неї мають основне значення [71, с. 26].

Після тривалої та інтенсивної роботи з матеріалом потрібно закріпити набуті навички і ввести нові поняття. Це відбувається на усних заняттях. Подібні заняття повинні бути триступневі.

1-й ступінь: педагог встановлює зв'язок між предметом і його назвою, тобто він вказує на предмет і ясно, чітко промовляє його назву. Так річ і назва міцно асоціюються одна з одною. Назва пов'язується з конкретною річчю.

2-й ступінь: педагог вимовляє назву предмета, дитина повинна вказати на відповідний предмет і дати його вчителю, покласти його на стіл або віднести назад на місце. Через часті зміни доручень дитина поступово вчиться швидко наводити порядок, не втрачаючи інтересу до цього заняття.

Повторення повинні бути численними, цікавими для дитини та враховувати її сильне прагнення до руху.

3-й ступінь: педагог вказує на предмет і просить дитину назвати його. Пасивний словник стає активним. Дитина тепер знає і предмет, і його назву. Третій ступінь являє собою контроль другого ступеня. Таким чином дитина розширює свій активний словник [71, с. 31].

Змістовне заняття, викладене в потрібний час дає дитині нові знання та навички, розширює уявлення про навколишній світ. Заняття дає дитині «ключ до світу», який відкриває для себе нові грані і вимірювання світу. Знання, отримані за допомогою використання матеріалу, будуть застосовані і випробувані дитиною в її оточенні.

М.Монтессорі вбачала в сенсорному вихованні неабиякі можливості щодо підготовки дитини до повноцінного життя в природному і соціальному середовищах. Формування повноцінної особистості, на її погляд, неможливе без належного розвитку органів чуття, оскільки чуттєве сприймання є основою розумового та морального буття. Це означає, що розвинуті органи чуття є передумовою інтелекту й вихованості особистості. Саме тому система сенсорного виховання має бути спрямована на формування сенсорної культури – культури сприйняття зовнішнього світу. Дитина, яка оволоділа сенсорною культурою не тільки звертатиме увагу, а й самостійно набуватиме знань, відкриватиме свій внутрішній світ, що значно важливіше для неї, ніж готові повідомлення дорослих [60, с. 13].

Система сенсорного виховання М.Монтессорі включала поняття "сенсорна культура дитини" [46, с. 27]. Вона розглядала сенсорний культуру як важливу складову частину і основу формування особистості: без розвинутих органів чуття не може бути інтелекту і вихованої людини. Чуттєве сприймання є основою розумового і морального життя. Метод М.Монтессорі не просто вказує дитині на якості предметів і явищ навколишнього світу, а дає можливість самостійно набувати знання і відкривати свій внутрішній світ, що значно важливіше, ніж повідомлення з боку дорослих.

М.Монтессорі виділила три провідні положення, які характеризують суть її педагогічної теорії:

- «1. Виховання повинне бути вільне.
2. Виховання повинне бути індивідуальне.
3. Виховання повинне спиратися на дані спостереження за дитиною» [71, с 10].

У процесі виховання важливо організувати педагогічне "підготовче середовище", в якому дитина могла б виявити можливості власного розвитку через самостійну діяльність. Одним із головних чинників цього середовища виступає дидактичний матеріал для розвитку фізичних і психічних функцій дитини. Матеріал, розроблений М.Монтессорі, побудований так, щоб розвивати

окремі сфери відчуттів, вчити слухати тишу і звуки, розрізняти кольори, форму, вагу та інше.

Цей різноманітний, точно розроблений матеріал фіксує дитячу увагу на певній ізолюваній властивості предмета, наприклад:

- для об'єму - це циліндри, куби і призми;
- для довжини - палиці, поділені на дециметри;
- для кольорів - шматочки шовку;
- для шумів - циліндричні коробочки із різним вмістом тощо [71, с. 14].

Такий матеріал не лише розвиває органи чуття дитини, а й спонукає до розумової дії, вчить розрізняти, впорядковувати враження з навколишнього світу, крім того дає дитині можливість повторити вправи, посильні для її віку. Вправи з дидактичним матеріалом сприяють також розвитку самовиховання, бо містять у собі контроль можливих помилок: вправляючись, дитина швидко починає помічати свої помилки і, бажаючи їх виправити, досягає правильного вирішення поставленого завдання, а у подальшому вчиться їх попереджати. Цінність зазначеної системи виховання полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній - не самоціль, а засіб [23, с. 130].

Сенсорне виховання включає в себе формування сприйняття форми, величини, просторових відносин між предметами, кольору, а також музичного слуху, вдосконалення звукового аналізу рідної мови, розвиток м'язового почуття й ін. У зв'язку з тим, що в дошкільному дитинстві сенсорні процеси інтенсивно розвиваються, сенсорне виховання набуває особливого значення, відіграє важливу роль. Саме тому сенсорне виховання було провідною проблемою впродовж всієї історії розвитку дошкільної педагогіки у світі.

Основним методом педагогіки Марії Монтессорі є - метод спостереження. Даний метод спостереження в його вдосконаленій формі, у формі експерименту, застосовувався нею і при вихованні відчуттів. У той час як інші педагоги будують педагогіку на висновках експериментальної педагогіки, Монтессорі будує свою педагогіку на методі дії. Діти люблять повторення і припиняють заняття тоді, коли їх потреба задоволена. При цьому вони в рівній

мірі тренують свою моторику і сенсорику. Все виховання відчуттів зводиться до того, що проводиться експеримент за допомогою відповідного дидактичного матеріалу і потім очікується безпосередня, спонтанна реакція дитини. Це те ж саме, що робить психолог Сеген Е., даючи дитині різні подразнення, і спостерігаючи її реакції на ці подразнення. Вибір цих подразнень був визначений Е.Сеген, і Монтесорі лише удосконалює його, шукаючи мінімум, необхідний для практичного виховання відчуттів [46, с. 165].

М.Монтесорі виділила такі основні вимоги для формування сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку:

1) Треба вибирати такий матеріал, який би викликав активність і вправи. Відповідні предмети повинні бути розміщені так, щоб давати можливість дитині помічати і виправляти свої власні помилки самостійно. Тільки лише за такої умови виховання зовнішніх відчуттів буде самовихованням.

2) Зводиться до того, щоб за допомогою повторних вправ відбувалося поступове удосконалення різних видів сприйняття. Наприклад, дітям пропонують розмістити у певному порядку вісім різних квітів за вісьмома різними відтінках. Мова йде не про те, щоб відразу ж дати дитині знання про явища, що можна сприймати чуттєво, все полягає лише у вправлянні дитини в чуттєвому розрізненні.

3) Це вимога полягає на ізолюванні відчуття, яке виховується, якщо це можливо. Так, наприклад, вправи зі слуховими відчуттями проходять набагато успішніше, якщо будуть не лише тиша, але і морок. Тому для виховання відчуттів треба зав'язувати дитині очі: це підвищує увагу і інтерес дитини до даного відчуття.

4) Треба починати вправи з небагатьох різко контрастних предметів і т.п. і лише поступово переходити до безлічі стимулів, причому різниця між ними стає все тоншою і непомітною [71, с. 19].

Таким чином, аналіз теоретичних джерел щодо поглядів М.Монтесорі на формування основ сенсорної культури в дітей старшого дошкільного віку дає змогу зробити такі висновки:

- М.Монтессорі вважає сенситивним періодом сенсорного розвитку вік дітей від 0 до 5,5 років;
- дидактичні матеріали сприяють інтелектуальному та духовному становленню дитини через розвиток її моторики і сенсорики;
- дидактичні матеріали М.Монтессорі скомпоновані так, щоб розрізнити величину, колір та форму предметів;
- основний принцип використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі для формування основ сенсорної культури – «від простого до складного»;
- у процесі виховання важливо організувати педагогічне «підготовче середовище», в якому через самостійну діяльність дитина могла б формувати сенсорну культуру: розрізнити величину, колір та форму предметів;
- сенсорне виховання за М.Монтессорі включає в себе формування сприйняття форми, величини, просторових відношень між предметами, кольору;
- основним методом педагогіки М.Монтессорі є – метод спостереження, який використовувався і при вихованні відчуттів;
- важливою основою для формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку є сприйняття ними форми, величини і кольорів;
- цінність системи виховання М.Монтессорі полягає у тому, що дидактичний матеріал у ній – не самоціль, а засіб;
- вважаємо за доцільне створити методіку формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) на основі взаємодії закладу дошкільної освіти з родинами вихованців.

1.3. Програмові завдання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку

Робота закладу дошкільної освіти здійснюється на основі програми виховання і навчання — державного документа, який визначає цілі, завдання і

зміст роботи з дітьми з урахуванням їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Науково, методично обґрунтована програма покликана синтезувати історичні надбання, нові досягнення теорії та практики дошкільної освіти, актуальні суспільні вимоги до неї, відповідати особливостям пізнавальної діяльності дітей, забезпечувати їхній гармонійний розвиток. У сучасній Україні дошкільні заклади мають право самостійно обирати програму виховання дітей з комплексу варіантних програм, затверджених Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України, а також розробляти і впроваджувати власні.

Дитина старшого дошкільного віку здатна вже не тільки враховувати властивості предметів, а й засвоювати деякі загальноприйняті уявлення про різновидність цих властивостей – сенсорні еталони форми, величини, кольору тощо. Вони стають зразками, мірками, з якими порівнюються особливості предметів, що сприймаються.

Переважаючою формою мислення стає наочно-образне мислення. Дитина виявляється здатною не тільки об'єднувати предмети за зовнішньою подібністю (формою, кольором, величиною), а й засвоювати загальноприйняті уявлення про групи предметів (одяг, посуд, меблі). Такі уявлення ґрунтуються не на виділенні загальних та істотних ознак предметів, а на об'єднанні тих, що входять до загальної ситуації, або тих, що мають загальне призначення [57, с. 76].

Перед педагогами постають такі завдання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку протягом навчального року:

- учити дітей групувати однорідні предмети за однією із сенсорних ознак (величиною, формою або кольором); виконувати завдання за зразком і словесною вказівкою; великий, маленький, такий, не такий (можна використовувати опредмечені слова-назви: прямокутник називати цеглинкою, коло – кулькою). Учити дітей групувати предмети 8 основних кольорів: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій, фіолетовий, чорний, білий; 5

форм: коло, квадрат, трикутник, прямокутник, овал; різних величин: великий, маленький. Одночасно групувати предмети двох різновидностей.

- учити дітей групувати однорідні предмети: що різко відрізняються за величиною (великий – маленький), формою (квадрат – коло, трикутник – овал і т.д.), кольором (червоний – синій, жовтий – чорний, оранжевий – фіолетовий і т.п.); потім - близькі за величиною, формою (коло – овал, прямокутник - квадрат), кольором (червоний – оранжевий, синій - фіолетовий).

- продовжувати вчити дітей співвідносити різнорідні предмети за однією із сенсорних ознак: кольором, формою або величиною. Пропонувати завдання на співвіднесення сенсорних якостей: грибоків, пофарбованих в один із 8 основних кольорів, з відповідним кольором столів; вкладишів 5 геометричних форм різної величини з відповідними гніздами. Співвідносити спочатку предмети, що різко відрізняються, а потім, що мають схожі властивості. Учити вибирати предмети заданих властивостей з двох різновидностей.

- закріплювати вміння співвідносити предмети за кольором, формою, величиною, вибираючи задані сенсорні властивості з 3–4 можливих.

- учити дітей враховувати сенсорні властивості предметів у процесі різноманітних видів діяльності: зображувальної, конструктивної; варіативно враховувати сенсорні властивості і якості предметів і явищ.

- закріплювати знання дітей про сенсорні властивості і якості предметів та явищ в умовах елементарної продуктивної діяльності. Використовуючи мозаїку, різну за величиною, формою, кольором, вчити дітей зображувати найпростіші предмети з відповідними сенсорними якостями (червона мозаїка – прапорець, вишенька, грибок; жовта мозаїка – сонечко; овальна мозаїка – огірочок).

- на занятті з малювання за задумом пропонувати дітям папір, різноманітний за кольором, величиною, формою, а також фарби, спонукаючи їх до вибору того, що потрібно для зображення адекватної величини, форми і кольору різних предметів і явищ. Чергувати предмети за розміром, кольором, формою [55, с. 64-66].

На третьому році життя вдосконалюються сенсорні можливості дитини. Діти можуть підбирати за зразком геометричні фігури різного матеріалу, предмети чотирьох основних кольорів та називати ці кольори. Навчившись рухатись самостійно, дитина має змогу без допомоги дорослих ознайомлюватись з новими предметами. Інтенсивно розвивається на цьому етапі зорова, тактильна і кінетична чутливість, координуються рухи рук та очей. Завдяки цьому діти можуть всебічно обстежувати предмети, знайомитися з їх властивостями (колір, форма). Швидко розвивається фонематичний і музичний слух дитини. Дитина на третьому році життя може розрізняти різні шуми, голоси людей, звуки й тони музики.

У цей період розвитку набуває більш цілісного характеру сприймання дитини. Поступове поєднання рухів очей та рук при обстеженні предметів дає дитині змогу здійснювати зорові орієнтувальні дії, які стають власне актами сприймання. До кінця року дитина вже орієнтується у найближчому просторі (кімната, двір), розрізняє напрямки «назад», «вперед», «догори», «вниз», помічає зміни у розміщенні предметів. У неї формуються перші орієнтації в часі. Проте у розрізненні значення слів «сьогодні», «завтра», «вчора» дитина ще відчуває значні утруднення.

Розвиток сприймання предметів у цьому віці значною мірою залежить від умов сенсорного виховання, які передбачають використання у роботі з дітьми дидактичних ігор, завдань типу геометричних вкладок, пірамідок, що дають змогу співвідносити предмети та їх частин із зразками, здійснювати вибір та порівняння за кольором, формою, величиною. Привернення уваги дитини до послідовності побутових процесів сприяє орієнтуванню її у часі, допомагає розрізняти значення слів «сьогодні», «завтра», «вчора» [55, с. 13].

Перед педагогами постають такі завдання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку протягом навчального року:

Орієнтування в кольорах. Закріпити назви основних кольорів. Продовжувати знайомити дітей з предметами восьми кольорів (кількість кольорів збільшувати поступово).

Орієнтування у формах. Продовжувати вчити групувати однорідні предмети, які відрізняються за формою (кількість форм збільшувати поступово). Вчити дітей визначати за контуром, який предмет зображений на малюнку. Вчити складати картинку з чотирьох частин. Учити дітей за частиною зображеного предмету визначати, який предмет відсутній на картинці.

Орієнтування у розмірах. Закріпити знання дітей про розміри предметів при групуванні однорідних предметів. Учити користуватися словами: великий і маленький, менше і більше.

Орієнтування у просторі. Вчити дітей розуміти і позначити словами поняття: високо – низько, далеко – близько, вгорі – внизу.

Орієнтування у запахах і смаках. Закріпити знання про те, що предмети мають запахи. Вчити визначати особливості предметів; вчити визначити їжу на смак за допомогою слів: солодкий, гіркий, кислий, смачний.

Орієнтування у звуках. Продовжувати звертати увагу на безліч звуків у природі (півень кукурікає, горобець цвірінькає, листя шелестить, дощ шумить). Розпізнавати, який інструмент грає, відтворювати рухи у знайомому танці. Відрізняти гучну і тиху музику.

Орієнтування у властивостях предметів на дотик. Визначати і називати властивості предметів: вода холодна і тепла; вітер холодний; сонце тепле; земля холодна, суха, полили – волога; листя у рослини гладеньке; камінець твердий; вата м'яка і т.д. [41, с. 36-37].

Найбільш важливе досягнення дітей старшого дошкільного віку полягає в тому, що дії дитини набувають цілеспрямованого характеру. Займаючись різними видами діяльності – грою, малюванням, конструюванням, а також у повсякденній поведінці діти починають діяти відповідно до поставленої мети.

Аналізуючи програму розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко» з'ясовано, що особливий напрям виховної і навчальної роботи становить сенсорний розвиток дітей старшого дошкільного віку. Їх знайомлять з формою, величиною, кольором, масою предметів, їх знаходженням у просторі, динамічними властивостями.

Прагнення до пізнання пронизує усі сфери життєдіяльності дитини старшого дошкільного віку: вона прагне не лише роздивитися різні предмети та об'єкти природи, але й діяти з ними, досліджувати, експериментувати, знайомитись з розміром, формою, кольором, особливостями матеріалу тощо. Дитина багаторазово порівнює, підбирає, вдивляється, вдається до різноманітних спроб, робить помилки та ліквідує їх, збагачуючи свої життєві враження, свій особистий досвід. В дитини старшого дошкільного віку вдосконалюється сприйняття, воно стає більш диференційованим; поліпшується здатність розрізняти предмети за кольором, виникає їх розрізнення за відтінками, дитина включає колір до складу комплексної характеристики об'єктів; на незначній відстані дитина починає правильно сприймати розмір предметів. Дитина старшого дошкільного віку спочатку практично, а потім і зором встановлює розмір предметів і порівнює їх між собою. Вона має уявлення про різні геометричні фігури (трикутник, овал, круг, квадрат, куля, піраміда, куб); розрізняє всі кольори веселки, впізнає їх відтінки.

Дитина старшого дошкільного віку цікавиться предметним, природним, соціальним довкіллям. Вона стає уважнішою, спостережливішою; краще диференціює бачене; орієнтується у виборі кольорів за зразком; нанизує пірамідку з 5-7 кілець за розміром; складає розбірні іграшки з 5-6 частин; розрізняє об'єкти природи за формою (яблуко кругле, огірок овальний); кольором (впізнає 8-9 кольорів); поняття, якими позначають стан об'єктів (сухий, мокрий, липучий, сипучий); смакові якості (солодкий, кислий, солоний, гіркий); запахи (приємні, неприємні); на дотик фактуру предметів (гладенькі, пухнасті, колючі, м'які) [32, с. 68].

Показники сенсорного розвитку за програмою розвитку та виховання дитини раннього віку «Зернятко»:

- дитина включає колір до складу комплексної характеристики об'єкта пізнання;
- сприймання стає все більш диференційованим: розрізняє відтінки кольорів, тихі звуки, дрібні деталі;

- розрізняє предмети за формою, розміром, кольором, фактурою, кількісними характеристиками, місцем знаходження у просторі;
- на відстані правильно визначає величину предметів;
- одночасно бачить, чує, сприймає дотиком, називає предмет (об'єкт, річ тощо);
- порівнюючи предмети за величиною використовує еталон, мірку [32, с. 76].

Аналізуючи Базову Програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» визначили, що велика увага приділяється розвитку сенсорних процесів у дітей старшого дошкільного віку.

Протягом старшого дошкільного віку формуються якісно нові властивості сенсорних процесів – відчуттів і сприймань. Різноманітна діяльність дитини (спілкування, гра, малювання, ліплення, конструювання тощо) уможливорює тоншу диференціацію окремих ознак та властивостей предметів. Процес сприймання стає самостійним, цілеспрямованим, має свої задачі та способи дій. Вдосконалюється фонематичний слух дитини, вона краще розрізняє кольори і їхні відтінки, гострішим стає зір. Зорове сприймання стає основним процесом пізнання предметів, явищ природи, людей, малюк охоче й подовгу розглядає предмети та об'єкти навколишнього світу. Життєві враження про довкілля збагачуються за допомогою тактильних, слухових, нюхових, смакових відчуттів, завдяки чому формуються точніші образи природи, предметного світу, людей, самої себе. Важливу роль у розвитку сенсорних процесів відіграють образи пам'яті: дитина багато запам'ятовує, пригадує, відтворює.

Розвиток відчуттів і сприймання взаємопов'язаний із загальним рівнем розумового розвитку дитини, оволодінням нею мовленням. Особливе значення у розвитку сенсорики має засвоєння дитиною суспільного сенсорного досвіду, опанування дій сприймання та їх удосконалення.

Аналізуючи Базову Програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», можна виокремити такі основні напрями впливу сенсорного виховання на розвиток дитини старшого дошкільного віку:

Значення сенсорного виховання дитини

Напрями розвитку		
Загальний	Психічний	Фізіологічний
Розвиває фізичні можливості дитини	Основа для становлення гармонійно розвиненої особистості	Розвиток усіх аналізаторів
Дає можливість оволодіти новими видами предметно-пізнавальної діяльності	Основа для процесів адаптації та соціалізації дитини до навколишнього світу	Стимулювання центральної нервової системи дитини
Основа для ефективного навчання та інших видів діяльності дитини	Розвиває увагу, спостережливість	Розвиток дрібної та загальної моторики дитини
Основа для логіко-математичного розвитку	Основа для розвитку пізнавальних процесів	Розвиток координації рухів
Основа для естетичного розвитку	Розвиває мислення дитини	
Забезпечує засвоєння сенсорних еталонів	Основа для інтелектуального розвитку	
Основа для становлення креативної особистості	Основа для розвитку уяви	
Основа для поповнення словникового запасу (активного і пасивного)	Впливає на розвиток усіх видів пам'яті	

Проаналізувавши Базову Програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», можна виокремити такі особливості сенсорного розвитку дитини старшого дошкільного віку:

- зорове сприйняття стає провідним під час ознайомлення з навколишнім світом;
- застосовуються сенсорні еталони;
- зростає цілеспрямованість, планомірність, керованість, усвідомленість сприйняття;
- з установленням взаємозв'язків із мовленням і мисленням сприйняття стає інтелектуальним;
- сприйняття предмета чи чвища тісно пов'язане зі змістом діяльності дитини;

- намагання самоствердитися («Я сам»).

Перед педагогами постають такі завдання сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку за Базовою Програмою розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»:

- вправляти в обстеженні предметів, об'єктів, порівнювати їх між собою;
- збагачувати досвід використання сенсорних еталонів;
- розширювати уявлення, збагачувати враження про предмети, об'єкти природи, людей, явища суспільного життя, самого себе;
- учити розрізняти колір, форму, фактуру, просторові характеристики об'єктів;
- навчати виділяти загальні ознаки предметів, об'єктів, людей, знаходити подібність і відмінність між ними;
- порівнювати предмети за довжиною, шириною, товщиною, називати їх форму;
- знати назви та властивості основних геометричних фігур (квадрата, круга, трикутника, кулі, куба, циліндра), порівнювати їх між собою;
- визначати, який з трьох об'єктів є най... (важчим, довшим, вищим, легшим).

Здійснено аналіз програмових завдань з сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку за сферами життєдіяльності у Базовій Програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (див. додаток А).

Таким чином, аналіз програм виховання і навчання дітей дошкільного віку показав, що формуванню основ сенсорної культури в дітей старшого дошкільного віку надана належна увага, що дає змогу зробити такі висновки:

– дитина старшого дошкільного віку здатна вже не тільки враховувати властивості предметів, а й засвоювати деякі загальноприйняті уявлення про різновидність цих властивостей – сенсорні еталони форми, величини, кольору;

– переважаючою формою мислення стає наочно-образне мислення. Дитина виявляється здатною не тільки об'єднувати предмети за зовнішньою

подібністю (формою, кольором, величиною), а й засвоювати загальноприйняті уявлення про групи предметів;

- вдосконалюються сенсорні можливості: діти можуть підбирати за зразком геометричні фігури різного матеріалу, предмети чотирьох основних кольорів та називати ці кольори;

- сприймання стає все більш диференційованим: дитина розрізняє відтінки кольорів, тихі звуки, дрібні деталі;

- розрізняють предмети за формою, розміром, кольором, фактурою, кількісними характеристиками, місцем знаходження у просторі;

- на відстані правильно визначають величину предметів;

- порівнюють предмети за довжиною, шириною, товщиною, називати їх форму;

- знають назви та властивості основних геометричних фігур (квадрата, круга, трикутника, кулі, куба, циліндра), порівнювати їх між собою.

Висновки до розділу 1

На основі здійснення теоретичного аналізу психолого-педагогічних засад формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку, вивчили та обґрунтували сутність сенсорної культури та особливості її розвитку у дітей старшого дошкільного віку, вивчили педагогічну спадщину М.Монтессорі щодо формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку та проаналізували програмові завдання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку.

Дидактичний матеріал Марії Монтессорі надзвичайно цінний для всебічного і гармонійного розвитку дітей дошкільного віку, тому слід постійно, систематично використовувати його у різних діяльностях дітей, адже дидактичний матеріал Марії Монтессорі – це не навчальне обладнання в загальноприйнятому значенні слова, оскільки його метою є не навчання дітей навичок і передача їм знань через правильне використання.

У більшості матеріалів закладений принцип самокорекції: дитина сама бачить свої помилки, а не отримує негативну оцінку з боку дорослого. «Допоможи мені зробити це самому» - ось принцип занять системи М.Монтессорі.

Дидактичний матеріал Марії Мотессорі дуже цікавий для дітей, він завжди тримає увагу дітей зосередженою і діти навіть цього не усвідомлюють, їх захоплює, зацікавлює новий матеріал. Діти граючись, навчаються і саме тому це приносить досить добрі результати

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА ЩОДО ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СЕНСОРНОЇ КУЛЬТУРИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ (НА МАТЕРІАЛІ М.МОНТЕССОРІ)

2.1. Аналіз стану досліджуваної проблеми в практиці роботи закладів дошкільної освіти

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дав можливість обґрунтовано підійти до вирішення проблеми формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Враховуючи вимоги державних нормативних документів [6; 54] щодо формування у дітей основ сенсорної культури і компетентності у сфері “Я сам”, “Люди”, “Природа”, “Культура”, а також мету і завдання дослідження було проведено констатувальний експеримент. Він спрямований на виявлення стану педагогічної практики дошкільної освіти, діагностування наявного рівня сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

Відповідно до змісту поняття “основи сенсорної культури” були визначені критерії, показники і змістові характеристики рівнів та основні методи і прийоми дослідження, у якому послідовно вирішувалися такі завдання: проаналізувати стан організації навчально-виховної роботи в закладах дошкільної освіти з досліджуваної проблеми; визначити критерії і показники сформованості основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); діагностувати наявний рівень сформованості основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

Дослідження проводилося на базі групи старшого дошкільного віку "Берізка" закладу дошкільної освіти № 7 "Кобзарик" м. Нововолинська. Експериментом було охоплено 50 дітей, 5 вихователів (контрольна група (КГ) – 24 дітей, експериментальна група (ЕГ) – також 26 дітей; 5 вихователів.

Констатувальний експеримент складався з двох етапів. Мета першого етапу – виявлення рівнів педагогічних знань, теоретичної та практичної

підготовки педагогів до формування в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі), аналіз взаємодії між педагогами та батьками. У ході першого етапу констатувального експерименту використовувалися такі методи: опитування та анкетування вихователів; аналіз педагогічної документації; кількісна і якісна обробка результатів. Другий етап експерименту мав на меті діагностування рівнів сформованості основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). При проведенні другого етапу був використаний такий комплекс методів: спостереження за різними видами діяльності дітей та аналіз їх; індивідуальні бесіди з дошкільниками; блок практичних завдань; кількісна і якісна обробка результатів.

На першому етапі експерименту проводилася бесіда з вихователями. Педагогам було запропоновано дати відповіді на запитання (перелік запитань подано в додатку Б). Відповідаючи на запитання, вихователі з КГ і з ЕГ розкрили на середньому рівні поняття „сенсорна культура”. Здебільшого вони акцентували увагу на тому, що дитина знаходить у предметному довкіллі схоже – відмінне; порівнює предмети та їх сукупності, визначає їхню рівність за якістю (такий, як..., такий самий, як...), помічає незначні відмінності; зацікавлено ставиться до предметного довкілля, розрізняє за кольором, формою і величиною різні предмети оточуючого світу. Стосовно формування основ сенсорної культури (друге питання), педагоги як КГ, так і ЕГ майже одностайно ототожнювали його із ознайомленням дітей з навколишнім. Відповідаючи на третє запитання, педагоги зазначили, що використовують для формування основ сенсорної культури рожеву башточку. Усі вихователі досить повно розкрили четверте питання. Вони звернули увагу на необхідність ознайомлювати дітей із навколишнім світом. Стверджувальні відповіді отримали і на п'яте запитання. Формуючи у дітей основи сенсорної культури, педагоги використовують в основному дидактичні ігри. Даючи відповідь на шосте питання, наголошували на тому, що наявна недостатня кількість дидактичного матеріалу М.Монтессорі і це уповільнює процес формування в

дітей основ сенсорної культури. Відповідаючи на сьоме запитання, педагоги наголошували на тому, що проводять експериментально-дослідницьку роботу з дітьми. Розкриваючи умови, що сприяють формуванню основ сенсорної культури дошкільників (дев'яте питання), відповіли досить лаконічно: “навколишнє середовище”. На десяте питання – щодо підходу до дитини, який на думку М.Монтессорі, сприяє формуванню основ сенсорної культури, – вихователі дали досить поширені відповіді, назвавши різні ситуації у різних видах діяльності дошкільників. Відповіді вихователів із КГ і ЕГ на одинадцяте питання про форми взаємодії з батьками у процесі формування основ сенсорної культури дітей були подібними. Отримані результати представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Оцінювання відповідей вихователів

№ запитання	КГ	ЕГ
1.	4	4
2.	3	4
3.	3	3
4.	5	5
5.	3	4
6.	4	3
7.	3	3
8.	4	4
9.	3	3
10.	5	5
11.	3	4
Сума	40	42
%	72,7%	76,3%

Оцінки за 1 запитання:

5 балів – В – високий рівень;

4 – 3 бала – С – середній рівень;

2 і менше балів – Н – низький рівень.

Кількість балів, що відповідає критеріям їх визначення поставлених запитань:

55 – 47 балів – В – високий рівень;

46 – 38 балів – С – середній рівень;

37 – 24 балів – Н – низький рівень.

Використаний метод бесіди дозволив виявити реальний стан роботи з питання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Із загальної суми балів за бесіду було виведено відсоткове співвідношення готовності і обізнаності вихователів до формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі): КГ (72,7%), а ЕГ (76,3%), а це означає, що рівень обізнаності вихователів і батьків з питань формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) є на даний момент на середньому рівні.

Крім бесіди для отримання більш достовірної інформації, серед вихователів КГ і ЕГ було проведено анкетування. Питання анкети спрямовувалися на розкриття змісту практичної роботи вихователів (див. додаток В). Аналіз анкетних даних показав, що переважна більшість вихователів вважають за доцільне формувати у дітей старшого дошкільного віку основи сенсорної культури у дошкільних навчальних закладах (перше питання). Заслуговує на увагу той факт, що в групах створені необхідні умови для використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі (друге питання). Відповіді на третє запитання показали, що вихователі приділяють належну увагу використанню дидактичного матеріалу М.Монтессорі, призначеного для формування основ сенсорної культури. Щодо четвертого питання, то всі вихователі постійно проводять ігри з матеріалом М.Монтессорі (але в різних видах і формах). Слід зазначити, що педагоги з КГ і ЕГ намагаються тісно взаємодіяти з батьками з питань формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (п'яте питання), проте цей процес потребує систематичності й удосконалення. Переважна більшість вихователів із КГ і з ЕГ вказали, що планують роботу, яка стосується формування основ сенсорної культури (шосте питання).

Аналіз планів навчально-виховної роботи вихователів ЕГ і КГ засвідчив, що вони пишуться традиційно, питанню формування в дітей основ сенсорної

культури приділяється належна увага. Але у графі „Робота з батьками” не вказано перелік питань, який стосуються сенсорної тематики, що буде розглядатися протягом місяця під час взаємодії з батьками. Отримані результати представлені в табл. 2.2 (див. додаток В).

Використаний метод анкетування дозволив виявити реальний стан роботи з питання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Із загальної суми балів за анкетування було виведено відсоткове співвідношення готовності і обізнаності вихователів до формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі): КГ (83,3%), а ЕГ (76,6%), а це означає, що рівень обізнаності вихователів і батьків з питань формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) є на даний момент на середньому рівні.

Проаналізувавши дані, ми можемо констатувати, що робота з досліджуваної проблеми в дошкільних навчальних закладах ведеться вихователями на середньому рівні, вони мають відповідну підготовку і реалізують завдання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) в процесі здійснення навчально-виховної роботи.

На другому етапі констатувального експерименту з використанням методів спостереження та аналізу різних видів діяльності дошкільників, індивідуальних бесід та блоку практичних завдань діагностувалися рівні сформованості основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Їх наявність визначали за спеціально розробленими критеріями і показниками, що відповідали змісту поняття „основи сенсорної культури ” (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Система критеріїв і показників сформованості основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі)

Критерії	Показники
----------	-----------

Форма	Знають ознаки геометричних фігур; вміють класифікувати та угруповувати геометричні фігури за їх ознаками; вміють порівняти та встановлюють співвідношення між геометричними фігурами та предметами
Розмір	Вміють порівнювати предмети шляхом накладання, прикладання; встановлюють співвідношення між геометричними фігурами за їх величиною; уміють вимірювати величину предмета на око та за допомогою умовної мірки
Колір	Вміють сприймати кольори за допомогою сенсорних еталонів, а саме: хроматичні (забарвлені) кольори спектра (червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий) та ахроматичні (білий, чорний). Знають також і відтінки кольорів

Другий етап констатувального експерименту був розпочатий із цільового спостереження за діяльністю дітей. Перелік питань див. у додатку Д. Результати спостережень показали, що в повсякденній діяльності в переважній більшості діти вільно оперують назвами лише кольорів спектру, не вживаючи відтінків кольорів. Невелика кількість дітей вміє виділяти геометричні фігури в побуті, співвідносячи їх з реальними предметами, а також угруповувати та класифікувати їх за ознаками. Більшість дітей вміють діти порівнювати предмети шляхом накладання, прикладання. Не усі діти вміють вимірювати розмір предметів чи геометричних фігур за допомогою умовної мірки. Переважна більшість дітей знають всі кольори спектру та їх відтінки. Більшість дітей вміють співвідносити геометричні фігури за їх величиною. Майже усі діти виявляють інтерес до дидактичного матеріалу під час самостійної діяльності. Таким чином, проведені спостереження дають підстави вважати, що у дітей КГ і ЕГ наявний певний обсяг знань, що стосується сенсорної культури дітей.

З метою поглиблення сенсорних знань дошкільників з кожним вихованцем КГ і ЕГ було проведено блок практичних завдань, метою якого було визначення рівнів сформованості основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку. Система критеріїв оцінки завдань згідно з

компонентами сенсорної культури подано в додатку Е (див. Додаток Е). З метою формування чіткого уявлення щодо сформованості в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) ми узагальнили дані, отримані під час виконання завдань практичного блоку. Отримані результати представлені в табл. 2.2 Загальна сума балів за виконання завдань практичного блоку: 87-74 бали – високий рівень (В); 73-48 балів – достатній рівень (Д); 47-23 балів – середній рівень (С); 22 і менше балів – низький рівень (Н).

Таблиця 2.4

Розподіл дітей за рівнями сформованості основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) (за даними констатувального експерименту)

Рівні сформованості ціннісного ставлення до власного здоров'я	КГ (24 осіб)		ЕГ (26 осіб)	
	К-сть дітей	%	К-сть дітей	%
Високий	4	16	4	17
Достатній	6	24	7	27
Середній	10	41	9	36
Низький	5	19	5	20

У результаті діагностування з'ясувалося, що високий рівень мають 16% дітей із КГ і 17% – з ЕГ. Вони називають геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал), диференціюють їх за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), диференціюють розміщення об'єктів, називають і використовують кольори (жовтий, зелений, червоний, синій, білий, чорний).

Достатній рівень мають 24% дітей із КГ і 37% – з ЕГ. Вони не називають геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал) у повному обсязі, роблять незначні помилки при їхній диференціації за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), не диференціюють розташування об'єктів, роблять незначні помилки при розрізненні, називанні та використанні кольорів (жовтого, зеленого, червоного, синього, білого, чорного).

Середній рівень зафіксовано у 41% дітей із КГ і 36% – з ЕГ. Вони не називають геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал), роблять помилки при диференціації їх за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), не диференціюють розташування об'єктів, роблять помилки при розрізненні, називанні та використанні кольорів (жовтого, зеленого, червоного, синього, білого, чорного).

Низький рівень мають 19% вихованців із КГ і 20% – з ЕГ. Вони не називають геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал), не диференціюють їх за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), не диференціюють розташування об'єктів, роблять значні помилки при розрізненні, називанні і використанні кольорів (жовтого, зеленого, червоного, синього, білого, чорного)

Таким чином, результати констатувального експерименту засвідчили, що для ефективного формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М. Монтесорі) необхідно створити умови для підготовки батьків до взаємодії з дошкільним навчальним закладом з означеного питання; розробити методичку роботи з дітьми та впровадити її в навчально-виховний процес і дали підстави зробити такі висновки:

- використані методи дозволили виявити реальний стан роботи з питання формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М. Монтесорі);
- вихователі і батьки усвідомлюють важливість формування в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури за допомогою матеріалів М. Монтесорі;
- рівень обізнаності вихователів і батьків з питань формування основ сенсорної культури (на матеріалі М. Монтесорі) є на даний момент на середньому рівні;
- потребує поглибленої уваги проблема взаємодії закладу дошкільної освіти та батьків із даного питання, оскільки не всі батьки обізнані про доцільні форми і методи формування основ сенсорної культури;

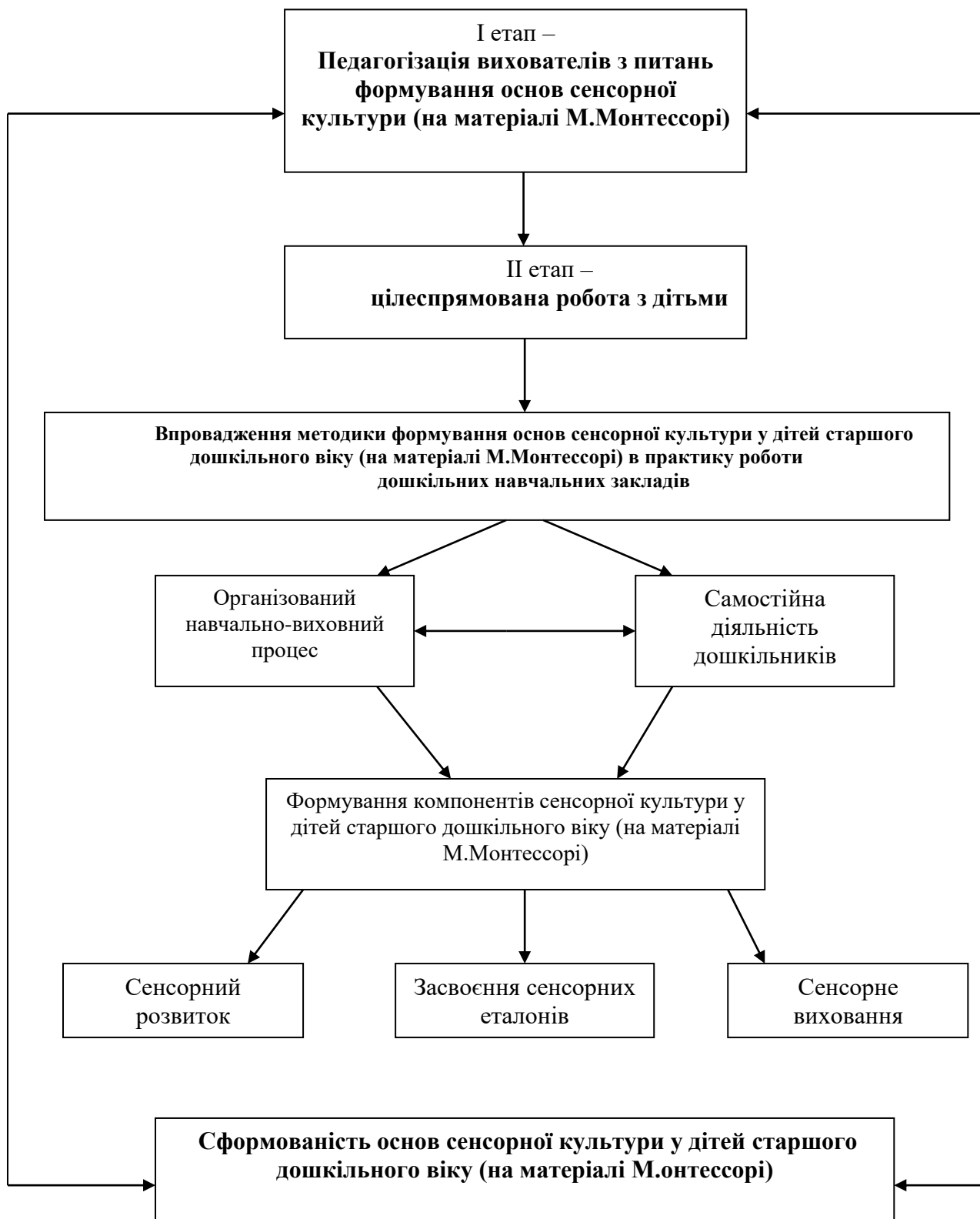
- необхідно здійснювати цілеспрямований підхід до організації педагогізації батьків з проблеми формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

2.2. Методика формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі)

Аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, результати констатувального експерименту довели необхідність і доцільність обґрунтування педагогізації вихователів щодо формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Мета формувального експерименту полягала в підготовці педагогів до поглибленої роботи із зазначеної проблеми, у розробці та експериментальній перевірці методики формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). У процесі формувального експерименту було виконано такі завдання: проведено педагогізацію вихователів до цілеспрямованої роботи з дітьми із формування в них основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі); розроблено методику формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); апробовано педагогічні умови формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) в практиці роботи дошкільних навчальних закладів.

Експеримент проводився за розробленою моделлю процесу формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) (в умовах роботи закладу дошкільної освіти). Побудова навчально-виховного процесу за цією моделлю передбачала попередню підготовку педагогів до участі у впровадженні методики формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) і безпосередньо роботу з дітьми (див. схема 2.1).

Модель процесу формування в дошкільників ціннісного ставлення до
власного здоров'я

Формувальний експеримент проходив у два етапи: I етап – підготовчий; II етап – основний. На підготовчому етапі передбачалися: педагогізація вихователів на основі їхньої участі у процесі формування в дітей основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі); обґрунтування доцільності

обраних методів для формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

Дискусія на тему: “Яка роль дидактичного матеріалу М.Монтессорі для формування основ сенсорної культури дітей?” Питання для обговорення: 1. Зміст поняття „сенсорна культура”. 2. Ефективні методи використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі для формування основ сенсорної культури дітей. 3. Результати використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі.

Консультація з теми: “Метод спостереження – основний інструмент роботи педагога-Монтессорі”.

Бесіди на теми: “ Система Марії Монтессорі - нове чи старе?”, “Ігри з Монтессорі-матеріалом”, “Формування основ сенсорної культури”, „Допоможи мені зробити це самому” – девіз системи М.Монтессорі”.

Практичні заняття. Вихователям було показано, як треба проводити з дітьми: дидактичні ігри: для виховання відчуття зору пропонувалися дидактичні матеріали для розрізнення та сприймання розмірів, які склалися з: „Вкладних тіл”, „Великих брусків, які поступово змінюються у розмірі” (див. додаток Ж); матеріали для розрізнення кольорів і їх відтінків: „кольорові таблички (коробки 1-4)” (див. додаток З); матеріали для розрізнення форми геометричних фігур: „геометричний комод” (див. додаток И).

Підґрунтям для основного етапу формувального експерименту стали умови, створені підготовчим етапом, а саме: здійснена підготовка вихователів, визначені методи. Він був спрямований на реалізацію мети дослідження: практична перевірка (на основі дослідно-експериментальної роботи) системи М.Монтессорі у формуванні сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку.

Методика формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) передбачала розкриття істотних зв'язків і залежностей, які існують між сенсорною культурою та інтелектуальним розвитком дитини старшого дошкільного віку. Основне її

завдання – сформованість основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.онтесорі), що сприяють інтелектуальному розвитку та становленню активної особистості. Експериментальна методика передбачала включення дітей у різні види діяльності: ігрову, пізнавальну, практичну і спиралася на закономірні особливості працездатності дошкільників.

Спираючись на результати констатувального експерименту щодо сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтесорі), роботу з ними проводили як колективно, так і індивідуально. Під час занять із вихованцями ЕГ, що мали низький і середній рівні сформованості ціннісного ставлення до власного здоров'я, практичні завдання на першому етапі виконувалися з допомогою педагога, у подальшому – самостійно дітьми, але з попереднім плануванням дій. Активізації їх пізнавальної діяльності сприяло використання ігрових методів: сюжетно-рольових ігор, інсценізації тощо. Для дітей, що мали достатній і високий рівень була підібрана додаткова пізнавальна література, практичні завдання підвищеної складності. Під час роботи в парах чи малих групах їм доручали пояснювати одноліткам послідовність виконання завдання. Особлива увага приділялася організації спільної діяльності вихователів і дітей. Така співпраця допомагала вирішувати проблеми виконання завдань дошкільників і сприяла закріпленню отриманих знань у процесі проведення практичних блоків.

Провівши ґрунтовну роботу щодо педагогізації вихователів з питання формування в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтесорі), проаналізувавши результати формувального експерименту, дійшли таких висновків:

- використання двоблочної системи роботи з дошкільниками, а саме: організація навчально-виховного процесу; самостійна діяльність дітей – створили умови для розширення сфер активності дітей у процесі формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтесорі);

- залучення вихователів до вирішення питань формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі), створення умов для підвищення освітнього рівня вихователів з досліджуваної проблеми сприяли активізації їхньої участі в роботі закладу дошкільної освіти з питань формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі);
- аналіз обраних методів довів їх доцільність і необхідність використання в експериментальній методиці, що сприятиме формуванню в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури з використанням дидактичних матеріалів М.Монтессорі;
- активна участь вихователів у підготовці та проведенні практичних блоків викликала зміну їхнього ставлення до своєї ролі в процесі формування основ сенсорної культури з використанням дидактичного матеріалу М.Монтессорі;
- зміст роботи, проведеної з дітьми, відповідав віковим та індивідуальним можливостям дошкільників, що сприяло активізації їхньої діяльності у процесі формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі).

2.3. Оцінка ефективності формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М. Монтессорі)

Контрольний етап дослідження був спрямований на перевірку ефективності формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Мета контрольного експерименту – виявлення динаміки сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Відповідно до мети були виконані такі завдання: встановлено значення педагогізації вихователів у розв'язанні досліджуваної проблеми; діагностовано рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) після впровадження експериментальної методики;

проаналізовано динаміку формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (М.Монтессорі). У контрольному експерименті використовувався діагностичний інструментарій констатувального експерименту.

Опитування вихователів показало, що в ЕГ вихователі більш активні в обговоренні проблем формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі), ніж вихователі КГ. Відповідно вірні відповіді під час опитування було 100% ЕГ та 74% КГ. Вихователі з ЕГ розкрили на високому рівні поняття „сенсорна культура”: це поняття, яке вживається в педагогіці для позначення рівня відчуттів і сприйняття дитини як основи її успішної пізнавальної діяльності. Відповіді вихователів КГ, з якими не проводилася поглиблена робота щодо усвідомлення ними важливості формування основ сенсорної культури, не зазнали особливих змін порівняно з минулим роком. Стосовно формування основ сенсорної культури (друге питання), педагоги ЕГ вважали, що це основа інтелектуального розвитку дітей. Вихователі КГ ототожнювали його із ознайомленням дітей з навколишнім. Відповідаючи на третє запитання, педагоги ЕГ зазначили, що використовують для формування основ сенсорної культури рожеву башточку, набори для вкладання тіл, для розрізнення товщини, та довжини і кольорові катушки. Вихователі КГ не збільшили кількість використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі для формування основ сенсорної культури. Вихователі ЕГ і КГ досить повно розкрили четверте питання. Вони звернули увагу на необхідність ознайомлювати дітей із навколишнім світом. Вихователі ЕГ і КГ дали стверджувальні відповіді отримали і на п'яте запитання. Формуючи у дітей основи сенсорної культури, педагоги використовують в основному дидактичні ігри. Даючи відповідь на шосте питання, вихователі ЕГ наголошували на тому, що наявна недостатня кількість дидактичного матеріалу М.Монтессорі і це уповільнює процес формування в дітей основ сенсорної культури. Вихователі КГ також звернули увагу на недостатню кількість дидактичного матеріалу М.Монтессорі. Відповідаючи на сьоме запитання, педагоги ЕГ наголошували

на тому, що систематично проводять експериментально-дослідницьку роботу з дітьми. Вихователі КГ також проводять експериментально-дослідницьку роботу з дітьми але не систематично. Розкриваючи умови, що сприяють формуванню основ сенсорної культури дошкільників (дев'яте питання), вихователі ЕГ дали змістовну відповідь. Відповідь вихователів КГ не змінилась. На десяте питання – щодо підходу до дитини, який на думку М.Монтессорі, сприяє формуванню основ сенсорної культури, – вихователі ЕГ дали досить поширені відповіді, назвавши різні ситуації у різних видах діяльності дошкільників, а також назвавши основний принцип системи М.Монтессорі «допоможи мені зробити це самому». Вихователі КГ називали лише різні ситуації у різних видах діяльності дошкільників. Відповіді вихователів із КГ і ЕГ на одинадцяте питання про форми взаємодії з батьками у процесі формування основ сенсорної культури дітей були подібними. Отримані результати представлені в табл. 2.5 (див. додаток К).

Із таблиці 2.5 (див. додаток К) видно, що вихователі ЕГ визнають ефективність формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Вони намагаються використовувати різні форми та методи організації навчального-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі і саме тому їхні результати підвищились. Вихователі КГ, з якими не проводилася поглиблена робота щодо усвідомлення ними важливості формування основ сенсорної культури, не зазнали особливих змін порівняно з минулим роком.

Результати анкетування свідчать про зростання зацікавленості вихователів ЕГ проблемою формування в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі). Вони дали 100% позитивних відповідей на запитання анкети. Цей показник зріс на 17% порівняно з показниками констатувального експерименту. У КГ надано 81% позитивних відповідей. Зафіксовано зростання на 5%. Таким чином, слід вказати, що активна педагогізація вихователів ЕГ сприяла позитивній зміні ставлення до проблеми формування основ сенсорної культури у дітей старшого

дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі), активізації їх щодо створення для дітей розвивального середовища, активне використання дидактичних матеріалів М.Монтессорі у навчально-виховному процесі.

Дослідження сформованості в дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) після впровадження в навчально-виховний процес експериментальної методики проводилося з урахуванням критеріїв і показників представлених в констатувальному експерименті (див. п. 2.1). Для отримання необхідного матеріалу провели спостереження за діяльністю дітей, індивідуальні бесіди з ними, також дошкільники виконали блок практичних завдань. Результати спостережень показали відмінності в діяльності дітей КГ і ЕГ. Привернув увагу той факт, що в активному словнику вихованців ЕГ наявна велика кількість назв геометричних фігур, які діти вживають під час спілкування, самостійної діяльності, у сюжетно-рольових іграх. Діти з ЕГ самостійно, з бажанням і наполегливістю виконують завдання, спрямовані на формування основ сенсорної культури, прагнуть до здобуття нової інформації, яка стосується навколишнього світу. Діти з ЕГ застосовують у сюжетах творчих ігор, на заняттях, під час дидактичних ігор знання та навички, отримані під час навчання за експериментальною методикою. Сутність діяльності дітей КГ на вказаному етапі дослідження мало відрізняється від зафіксованої під час констатувального експерименту.

Для уточнення висновків, зроблених під час спостереження, з кожною дитиною було проведено блок практичних завдань. Аналіз результатів повторного проведення блоку практичних завдань дав можливість виявити зміни, які відбулися в рівнях сформованості у дітей старшого дошкільного віку основ сенсорної культури внаслідок проведення формувального експерименту (див. додаток Е). Спираючись на систему балів, визначили рівні сформованості основ сенсорної культури на матеріалі М.Монтессорі у дітей досліджуваних груп. Узагальнивши дані, отримані під час проведення констатувального і контрольного експериментів, склали порівняльну таблицю (табл. 2.6).

Порівняльна таблиця рівнів сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного (на матеріалі М.Монтессорі) (за результатами індивідуальної бесіди)

Рівні ціннісного ставлення, бали	КГ (24 осіб)		ЕГ (26 осіб)	
	До експерименту, %	Після експерименту, %	До експерименту, %	Після експерименту, %
Високий	16	19	17	37
Достатній	24	27	27	43
Середній	41	42	36	20
Низький	19	12	20	–

Дані, наведені в таблиці, демонструють динаміку формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). У результаті проведеної роботи за експериментальною методикою, яка була спрямована на формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) визначено в порівняльній таблиці результати блоку практичних завдань з вихованцями КГ й ЕГ, які дають можливість відмітити, що в КГ, яка працювала за традиційною програмою виховання і навчання дітей дошкільного віку, рівень сформованості ціннісного ставлення до власного здоров'я зріс незначно. Високий, достатній і середній рівні зросли на 3%. Кількість дітей з низьким рівнем зменшилася на 7%. В ЕГ, де робота проводилася за спеціально розробленою методикою на основі здійснення педагогізації вихователів, різниця між початковими і кінцевими результатами значно більша. Кількість дітей, що мала високий рівень зросла на 20%, достатній рівень – на 16%, із середнім рівнем зменшилася на 16%, низький рівень у дітей ЕГ не зафіксовано.

З метою педагогізації вихователів у вирішенні проблеми формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) нами були розроблені методичні рекомендації (див. додаток Л).

Враховуючи все вищесказане, можна зробити такі висновки:

- у результаті педагогізації вихователів ЕГ щодо вирішення завдань формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) відбулися позитивні зміни;
- опитування вихователів ЕГ показало, що вони намагалися сформувати основи сенсорної культури у дітей, використовуючи дидактичний матеріал М.Монтессорі на заняттях, у різних видах ігор та у повсякденній діяльності. Вищезазначені дані свідчать про усвідомлення вихователями ЕГ необхідності формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі);
- за результатами практичного блоку завдань з дошкільниками було встановлено, що відбулася значна зміна показників сформованості рівнів основ сенсорної культури у дітей ЕГ (на матеріалі М.Монтессорі);
- на основі отриманих даних щодо ефективності запропонованої методики були розроблені методичні рекомендації для вихователів з означеного питання.

Висновки до розділу 2

У розділі 2 ми розробили та експериментально перевірили методику формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі)

Проведене експериментальне дослідження дає підстави для ствердження, що для формування основ сенсорної культури слід використовувати дидактичний матеріал М.Монтессорі на заняттях, у різних видах ігор та у повсякденній діяльності дітей старшого дошкільного віку. Вони повинні дотримуватись таких принципів використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі: систематичність, системність, доступність, наступність і найголовніший принцип М.Монтессорі, що став девізом її системи «допоможи мені зробити це самому». Дотримання вище названих принципів забезпечує ефективне засвоєння нового навчального матеріалу; орієнтує у вже вивченому матеріалі; сприяє розвитку таких психічних процесів як: пам'ять, увага,

мислення, уява; діти можуть використовувати вивчений матеріал в різних видах ігор та вправ.

Під час формувального експерименту було проведено педагогізацію вихователів до цілеспрямованої роботи з дітьми із формування в них основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі); розроблено методiku формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); апробовано педагогічні умови формування основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) в практиці роботи закладів дошкільної освіти.

Контрольний етап дослідження був спрямований на виявлення динаміки сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі), встановлено значення педагогізації вихователів у розв'язанні досліджуваної проблеми; діагностовано рівень сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) після впровадження експериментальної методики; проаналізовано динаміку формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (М.Монтессорі).

За результатами контрольного етапу дослідження встановлено, що відбулася значна зміна показників сформованості рівнів основ сенсорної культури у дітей ЕГ (на матеріалі М.Монтессорі). За такими результатами ми можемо стверджувати, що мету досягнуто і завдання виконано.

ВИСНОВКИ

У роботі проведено теоретико-практичне узагальнення проблеми педагогізації вихователів щодо формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); розроблено та апробовано методику формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); надано методичні рекомендації для вихователів. Результати дослідження свідчать про досягнення мети, виконання поставлених завдань, підтвердження висунутої наукової концепції і є підставою для таких висновків:

1. Проведене дослідження засвідчило, що проблема формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) є розробленою в педагогічній теорії і практиці. Проте вихователі недостатньо обізнані з даною проблемою.

2. Вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дало змогу встановити взаємозв'язок понять „сенсорний розвиток”, „засвоєння сенсорних еталонів”, „сенсорне виховання”. Це стало підґрунтям для уточнення сутності поняття „сенсорна культура” в контексті його формування у дітей старшого дошкільного віку.

3. З'ясовано, що формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) є доцільним і необхідним.

4. Узагальнення матеріалів дослідження дозволило визначити критерії (форма, розмір, колір), показники (знання ознак геометричних фігур; вміння класифікувати та угруповувати геометричні фігури за їх ознаками; вміння встановлення співвідношення між геометричними фігурами за їх величиною; уміння вимірювати величину предмета на око та за допомогою умовної мірки; вміння сприймати кольори за допомогою сенсорних еталонів; знання відтінків) та діагностувати рівні сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) (високий, достатній, середній, низький).

5. У ході констатувального експерименту з'ясовано фактичний стан сформованості основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Виявлено, що в більшості дошкільників (41% у КГ і 36% в ЕГ) переважав середній рівень сформованості основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі). Лише незначна кількість дітей (16% у КГ і 17% в ЕГ) мала високий рівень. Отже, процес формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) потребував систематичного, цілеспрямованого впливу з боку вихователів.

6. Проведене дослідження дало підстави окреслити такі педагогічні умови: здійснена підготовка вихователів, що забезпечується залученням вихователів до участі у дискусії, консультації, бесіди, практичні заняття; впровадження в навчально-виховний процес методики формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

7. Доведено, що робота за розробленою методикою сприяла ефективному формуванню основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку.

8. Охарактеризовано динаміку змін у формуванні основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі), що виявляється в зростанні кількості дітей експериментальної групи з високим рівнем сформованості основ сенсорної культури на 20% (у КГ – на 3%), з достатнім – на 26% (у КГ – на 3%), зменшення кількості дошкільників із середнім рівнем на 16% (у КГ – підвищення на 2%), і відсутності дітей експериментальної групи з низьким рівнем (у КГ зниження низького рівня на 7%). На основі аналізу результатів проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації для вихователів щодо формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Колір. Форма. Величина. Число / Любов Вікторівна Артемова. – К. : Томіріс, 2007. – 176 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України ; наук. ред. та упоряд. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2012. – 62 с.
4. Базовий компонент дошкільної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України № 33 від 12.01.2021 р. / Міністерство освіти і науки України.
URL:
https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
5. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Навчально-методичний комплект з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку. К.: Генеза. 2017.
6. Богуш А.М., Малиновська Н.В. Перші кроки грамоти: передшкільний вік. Київ: «Слово», 2013. 420с.
7. Богуш Алла, Малиновська Наталія. Методика розвитку мовлення і навчання рідної мови дітей раннього і дошкільного віку. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020 /
<http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/10165/1/Bohush%20%20Alla%20Mykhailivna%202020.pdf>
8. Борисова З. Спадщину Марії Монтессорі – сучасним дошкільним закладам / З. Борисова, Р. Семернікова // Дошкільне виховання. – 2006. – № 9. – С. 6-7.
9. Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.
10. Гавриш Н. Розумне виховання сучасних дошкільнят К. : Видавництво: "Видавничий Дім "Слово", 2015. 176 с.

11. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці: монографія. Донецьк : Лебідь, 2001. 218 с.
12. Гавриш Н. В. Розвиток словесної творчості дітей як педагогічна проблема // Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. О., 2000. Вип. 12. С. 5-12.
13. Головка М. Професійна підготовка педагогів до роботи за зарубіжними альтернативними технологіями / М. Головка // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки. – Бердянськ: БДПУ, 2005. – № 2. – С. 144-156.
14. Гончаренко А.М. Розвиток мовленнєвої компетенції старших дошкільників. Київ : Світич, 2009. 128с.
15. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Лебідь, 1997. 450 с.
16. Гурковська Т. Якого кольору? Якої форми / Тетяна Гурковська // Дитячий садок. – 2002. – № 4. – С. 6.
17. Даниленко В. Коштовна спадщина Марії Монтесорі / Валентина Даниленко // Зарубіжна література в навчальних закладах. – 2002. – № 6. – С. 59-61.
18. Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 629. – <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>.
19. Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років\ наук. кер. О.В.Проскура, Л.П. Кочина, В.У.Кузьменко]. – 2-ге вид., доопр. доповн. – К.: Богдана, 2013. – 328 с.
20. Дитина: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Наук. кер. проекту Огнев'юк В.О.; авт. кол. Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білокаленко [та ін.]; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець ; Мін. осв. і науки Укр.; Київ. ун-т ім. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Грінченка, 2020. 440с.

21. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 218 с.
22. Дичківська І. М. Монтесорі: теорія і технологія / Ілона Дичківська, Тамара Поніманська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2009. – 304 с.
23. Дичківська І. М. Розвивальна роль дидактичного матеріалу в педагогічній системі М Монтесорі / І. М. Дичківська // Дошкільне виховання. – 1998. – № 4. – С. 20-21.
24. Дичківська І. Розвивальна роль Монтесорі–матеріалу / Ілона Дичківська // Дошкільне виховання. – 1998. – №4. – С.20–21.
25. Дичківська І.М., Поніманська Т.І. М. Монтесорі: теорія і технологія. К., 2014. 304 с.
26. Діти і соціум: Особливості соціалізації дітей дошкільного та старшого шкільного віку: Монографія/ А.М. Богущ, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
27. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 424 с.
28. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія: навч. пос. для студ. ВНЗ. Київ : Центр навчальної літератури, 2020. С.392.
29. Жебровський Б. Українська модель школи Марії Монтесорі / Б. Жебровський // Початкова школа. – 2005. – №5. – С. 42-44.
30. Закон України "Про дошкільну освіту". К. : *Ред. ж-лу "Дошкільне виховання"*, 2001. 56 с.
31. Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / Упорядники К.Л.Крутій, Н.В.Погрібняк. 4-те видання. Доповнене. Запоріжжя: ТОВ "Ліпс"ЛТД, 2012. 336 с.
32. Зернятко : програма розвитку та виховання дитини раннього віку / за ред. О. Л. Кононко. – К. : Кобза, 2004. – 192 с.
33. Калуська Л.В. Інновації в дошкільлі. Програми, технології, проекти, ідеї, досвід: Посібник на допомогу дошкільним працівникам / Л.В. Калуська., М.В. Отрощенко. Мандрівець, 2010. 376 с.

34. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні : [наук.-метод. посіб.] / наук. ред. О. Л. Кононко. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
35. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку "Соняшник" / Л. В. Калуська. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 88 с.
36. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В.Б., 2020. 44 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/12ta1d3vfwTtFhITpMTCJ-NO3SISU47Gd/view>
37. Лисенко Н.В. Педагогіка українського дошкілля: У 3 частинах. Ч. 2: Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім "Слово", 2010. 360 с.
38. Лобода С. Сенсорні дидактичні ігри / С. Лобода // Дошкільне виховання. – 2007. – № 10. – С. 12-17.
39. Лохвицька Л. Калейдоскоп моральності для дошкільнят: розвивально-виховний контент: Навчально-методичний посібник із морального виховання дітей / Упорядники: Любов Лохвицька, Оксана Михайленко. Видавництво "Мандрівник", 2020. 208с.
40. Малишко М. В. Монтессорі – ключ до світу : метод. посіб. для працівників дошк. закладів, вчителів початк. кл. – Тернопіль – К., 1998. – 48 с.
41. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку / наук. кер. Зоя Павлівна Плохій. – К., 1991. – С. 36-37.
42. Методичні рекомендації та матеріали до програми «Дитина» / наук. кер. О. В. Проскура. – К. : Освіта, 1994. – С. 157-168.
43. Михальчук Т. Сім'я в системі Монтессорі / Т. Михальчук // Освіта. – 1994. – № 46-49. (6 липня). – С. 5.
44. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021р. №33 "Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція". URL:

<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>

- 45.Ничкало Н. Г. Відкрита освіта: інноваційні технології та менеджмент: монографія. Київ : ДВНЗ "Ун-т менеджменту освіти" НАПН України, 2018. 440 с.
- 46.Олійник М.І., Журат Ю.В., Фесун Г.С. Розвиток та діагностика пізнавальних процесів дошкільника: навчально-методичний посібник. Чернівці: Родовід, 2019. 176с.
- 47.Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: підручник. К.: Академвидав, 2015. 400 с.
- 48.Плеханов А. Сенсорний розвиток і виховання дітей дошкільного віку / Плеханов А., Морозова О., Манасеїна М. // Дошкільне виховання. – 1995. – № 7. – С. 31-35.
- 49.Положення про заклад дошкільної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р. № 86). / Кабінет міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2021-п#Text>
- 50.Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. / Тамара Іллівна Поніманська. – К. : Академвидав, 2008. – С. 67-72.
- 51.Прибильська Н. В. Метод спостереження – основний інструмент роботи вчителя Монтесорі / Н. В. Прибильська // Вісник Асоціації Монтесорі-вчителів України ; упоряд.: В. З. Горюнова, Т. П. Михальчук. – К. : Школяр, 1999. – Вип. 4. – С. 34-38.
- 52.Про дошкільну освіту : Закон України. – К. : Ред. ж-лу «Дошкільне виховання», 2001. – 56 с.
- 53.Про дошкільну освіту: Закон України від 11 липня 2001 р. № 2628-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
- 54.Програма виховання та навчання в дитячому садку / під ред. Е. А. Тарановой. – К. : Рад. шк., 1986. – С. 52-66.

55. Програма розвитку дитини дошкільного віку "Українське дошкілля" / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко. Тернопіль : Мандрівець, 2013. 264 с.
56. Програма розвитку дітей дошкільного віку "Впевнений старт" / О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В. Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 104 с.
57. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку "Впевнений старт" *Палітра педагога*. 2010. №4. С.4-26.
58. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років "Оберіг". Тернопіль : Мандрівець, 2014.
59. Програми розвитку дітей дошкільного віку / Департамент освіти і науки Запорізької міської ради. URL: <https://osvita.city/osvita/doskilna-osvita/programi-rozvitku-ditej-doskilnogo-viku>
60. Салига Н. Історія дошкільної педагогіки : навчально-методичний посібник до курсу. 2-ге вид., виправл., доп. Івано-Франківськ, 2016. 96 с.
61. Семенюк Р. Сучасні вимоги до підготовки та проведення занять із мовленнєвого спілкування з дітьми раннього та дошкільного віку. // *Палітра педагога*, 2009. №5. С. 15-16.
62. Сенсорне виховання в дитячому садку / ред. М. М. Поддьякова і В. М. Аванесова. – М. : Новий час, 1981. – 414 с.
63. Сенсорний розвиток : з досвіду роботи (3-4 роки) / упоряд. М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій, В. М. Ачкасова. – Х. : Ранок, 2012. – 240 с.
64. Система розвивально-ігрових занять з ейдетики для дітей старшого дошкільного віку: Посібник для студ. вищ. навч. закладів/Уклад.: Н. В. Стаднік, Г. В. Беленька, Ю. О. Волинець. К.: ЦП "Компринт", 2018.
65. Стрюк К. Система Марії Монтессорі - нове чи старе? / Катерина Стрюк // *Дошкільне виховання*. – 1996. – № 3. – С. 10-11.

66. Улюкаєва І.Г. Історія дошкільної педагогіки: підручник. К.: Видавничий Дім "Слово", 2016. 424 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналіз програмових завдань з сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку за сферами життєдіяльності у Базовій Програмі розвитку дитини дошкільного віку « Я у Світі »

Сфера життєдіяльності «ПРИРОДА»

сприймання	Старший дошкільний вік
слухове	орієнтується в основних станах погоди (холодно, тепло, спекотно , сонячно, похмуро, вітряно, іде дощ, сніг)
зорове	помічає і правильно називає природні явища (росу, туман, грозу, град, іній, поземку, веселку); розрізняє світлий і темний небосхил; виділяє на темному небосхилі зорі і Місяць, на світлому – Сонце
дотикове	розрізняє за кольором, формою і величиною різні рослини і тварин; помічає в природному довкіллі нове, невідоме, проявляє до нього підвищений інтерес, прагне з допомогою дорослого дослідити його, обстежити; проявляє творчість у роботі з природним матеріалом (каштанами, жолудями, листям, палицями, камінцями, піском, водою тощо)
рухове	володіє різними видами стрибків, відштовхується від опори, м'яко приземлюється, утримує рівновагу при ходьбі по кладці, колоді, нерівній поверхні

Сфера життєдіяльності «КУЛЬТУРА»

сприймання	Старший дошкільний вік
слухове	вміє елементарно аналізувати твори мистецтва, розуміє художні образи, різні способи їх утілення (лінію, колір, композицію, ритм, інтонацію, мелодію), засоби художньої виразності, найпростіші технічні прийоми та методи роботи
зорове	знаходить у предметному довкіллі схоже – відмінне; порівнює предмети та їх сукупності, визначає їхню рівність за якістю (такий, як..., такий самий, як...), помічає незначні відмінності; зацікавлено ставиться до предметного довкілля, концентрує на ньому увагу, запам'ятовує бачене, впізнає та інтерпретує його
дотикове	може ритмічними ударами у бубон передавати голосне і тихе звучання музики; втілює у кольорі, лінії, співах, рухах, музикуванні життєві враження від спілкування з предметним довкіллям; розуміє зв'язок між потребами людини у теплі, світлі, воді та способах задоволення цих потреб; визначає, який з предметів найважчий, найдовший тощо
рухове	володіє культурою виконання основних рухів (ходьби, бігу, стрибків, кочення, кидання, повзання, лазіння, виконання загально розвиваючих вправ); жестами та рухами вдало передає виразність рольової поведінки; володіє моторними вміннями

Сфера життєдіяльності «ЛЮДИ»

сприймання	Старший дошкільний вік
слухове	проявляє інтерес до спільної для дитячого угруповання мети діяльності, життєво важливої інформації
зорове	має уявлення про основні особливості чоловіків та жінок, може назвати спільне та відмінне, орієнтується в статеві - рольових стандартах; класифікує своїх родичів за віком, статевою належністю, родом занять тощо; групує людей за віковою ознакою (діти, дорослі, старі), особливостями зовнішності, діяльністю; порівнює між собою за кількома ознаками рідних, близьких, знайомих, чужих, вживає слова «такий самий» та «не такий», помічає відмінності
дотикове	відображає в малюнку зовнішність своїх рідних та близьких, деталізує їхні фігури, одяг; вдається до різноманітних способів відтворення своїх уявлень про рідних людей та життєві події, пов'язані з ними; використовує різні кольори, композиції, елементи зображення, форм для відтворення родинного затишку та різних життєвих ситуацій
рухове	проявляє рухову активність у різних видах діяльності, спільних з дорослими іграх та розвагах; відтворює враження від спілкування з рідними, знайомими, чужими в іграх - драматизаціях, музикуванні

Сфера життєдіяльності « Я САМ»

сприймання	Старший дошкільний вік
слухове	знає своє ім'я, прізвище, пестливі та інші варіанти свого імені, розуміє їх походження
зорове	концентрує увагу на окремих частинах свого тіла, розглядає їх, аналізує, запитує про них у дорослого; охоче розглядає себе у дзеркалі, варіює вирази обличчя, пози, різне вбрання; зіставляє форму частин свого тіла з геометричними фігурами, передає це у зображенні (тіло жінки – трикутник, чоловіка – прямокутник тощо)
дотикове	досліджує власне тіло, обличчя, вбрання, запитує про них у дорослого, робить спроби вносити зміни у вираз власного обличчя, позу, зачіску, одяг
рухове	докладає зусиль для вдосконалення своєї фізичної форми, моторних навичок, активно рухається, часто діє самостійно, без допомоги дорослого; вміє виділяти істотні елементи рухів, проявляє інтерес до визначення відповідності рухів зразку, намагається випробувати себе у складних вправах

Перелік запитань до вихователів

1. Як Ви розумієте поняття “сенсорна культура”?
2. Що, на Вашу думку, означає “формування основ сенсорної культури”?
3. Який дидактичний матеріал М.Монтессорі Ви використовуєте для формування основ сенсорної культури?
4. Як проявляється інтерес дітей до навколишнього середовища?
5. Які форми роботи сприяють формуванню основ сенсорної культури?
6. Який рівень знань Ваших дітей про форму величину і колір предметів, які їх оточують?
7. Як Ви проводите з дітьми експериментально-дослідницьку роботу в процесі ознайомлення еталонними характеристиками, що оточують дітей?
8. Які труднощі виникають у Вас в процесі формування основ сенсорної культури?
9. Які умови сприяють формуванню основ сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі)?
10. Який підхід до дитини є більш доцільним з точки зору М. Монтессорі?
11. Які форми взаємодії з батьками Ви використовуєте з метою формування основ сенсорної культури?

Анкета для вихователів

1. Чи доцільно, на Вашу думку, формувати основи сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку в дошкільних навчальних закладах?
2. Чи створені у Вашій групі умови для використання дидактичного матеріалу М.Монтессорі?
3. Чи впроваджуєте Ви в роботу з дітьми дидактичний матеріал М.Монтессорі для формування основ сенсорної культури?
4. Чи постійно Ви проводите з дітьми ігри з дидактичним матеріалом М.Монтессорі?
5. Чи запрошуєте Ви батьків до взаємодії з питань надання дітям знань про сенсорні еталони?
6. Чи відображаєте Ви в планах навчально-виховної роботи завдання, що стосуються проблеми формування основ сенсорної культури дітей старшого дошкільного віку?

Оцінювання відповідей вихователів в анкетах

№ запитання	ЕГ	КГ
1.	5	4
2.	4	4
3.	4	4
4.	5	4
5.	4	4
6.	3	3
Сума	25	23
%	83,3	76,6

Оцінки за 1 запитання:

- 5 балів – В – високий рівень;
- 4 – 3 бала – С – середній рівень;
- 2 і менше балів – Н – низький рівень.

Кількість балів, що відповідає критеріям їх визначення поставленх запитань:

- 30 – 24 балів – В – високий рівень;
- 23 – 18 балів – С – середній рівень;
- 17 – 10 балів – Н – низький рівень.

Перелік запитань для спостереження за діяльністю дітей

1. Чи вживає дитина в побуті назви кольорів спектру та їх відтінки?
2. Чи вміють діти виділяти геометричні фігури в побуті, співвідносячи їх з реальними предметами?
3. Чи вміють діти угруповувати та класифікувати геометричні фігури за їх ознаками?
4. Чи вміють діти порівнювати предмети шляхом накладання, прикладання?
5. Чи вміють діти вимірювати розмір предметів чи геометричних фігур за допомогою умовної мірки?
6. Чи знають діти всі кольори спектру та їх відтінки?
7. Чи вміють діти співвідносити геометричні фігури за їх величиною?
8. Чи виявляють діти інтерес до дидактичного матеріалу під час самостійної діяльності?

**Система критеріїв оцінки завдань
відповідно до компонентів сенсорної культури**

Критерії оцінки завдань

Оцінка, бали	Якість виконання завдання
3	Завдання виконане самостійно. Дитина називає геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал), диференціює їх за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), диференціює розміщення об'єктів, називає і використовує кольори (жовтий, зелений, червоний, синій, білий, чорний).
2	Завдання виконане з підказкою. Дитина не називає геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал) у повному обсязі, робить не значні помилки при їхній диференціації за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), не диференціює розташування об'єктів, робить незначні помилки при розрізненні, називанні та використанні кольорів (жовтого, зеленого, червоного, синього, білого, чорного).
1	Завдання виконане з допомогою. Дитина не називає геометричні фігури (квадрат, круг, трикутник, овал), робить помилки при диференціації їх за однією яскраво вираженою ознакою (кольором, формою, величиною), не диференціює розташування об'єктів, робить помилки при розрізненні, називанні та використанні кольорів (жовтого, зеленого, червоного, синього, білого, чорного)
0	Завдання не виконане. Дитина відмовилася.

1. Рожева башта

Мета: Виявити рівень дітей у диференціюванні понять великий, більший, найбільший; маленький, менший, найменший.

Завдання: Дітям пропонувалося скласти рожеву башточку від найбільшого куба до найменшого.

2. Червоні штанги

Мета: Виявити рівень дітей у диференціюванні понять короткий, коротший, найкоротший; довгий, довший, найдовший.

Завдання: Дітям пропонувалося скласти червоні шланги від найкоротшого до найдовшого і навпаки: від найдовшого до найкоротшого.

Продовження додатку Е

3. Кольорові катушки

Мета: Виявити рівень знань дітей щодо кольорів спектру і їх відтінків.

Завдання: зіставлення трьох основного кольору і відтінку, співвіднесення кольору із предметами навколо

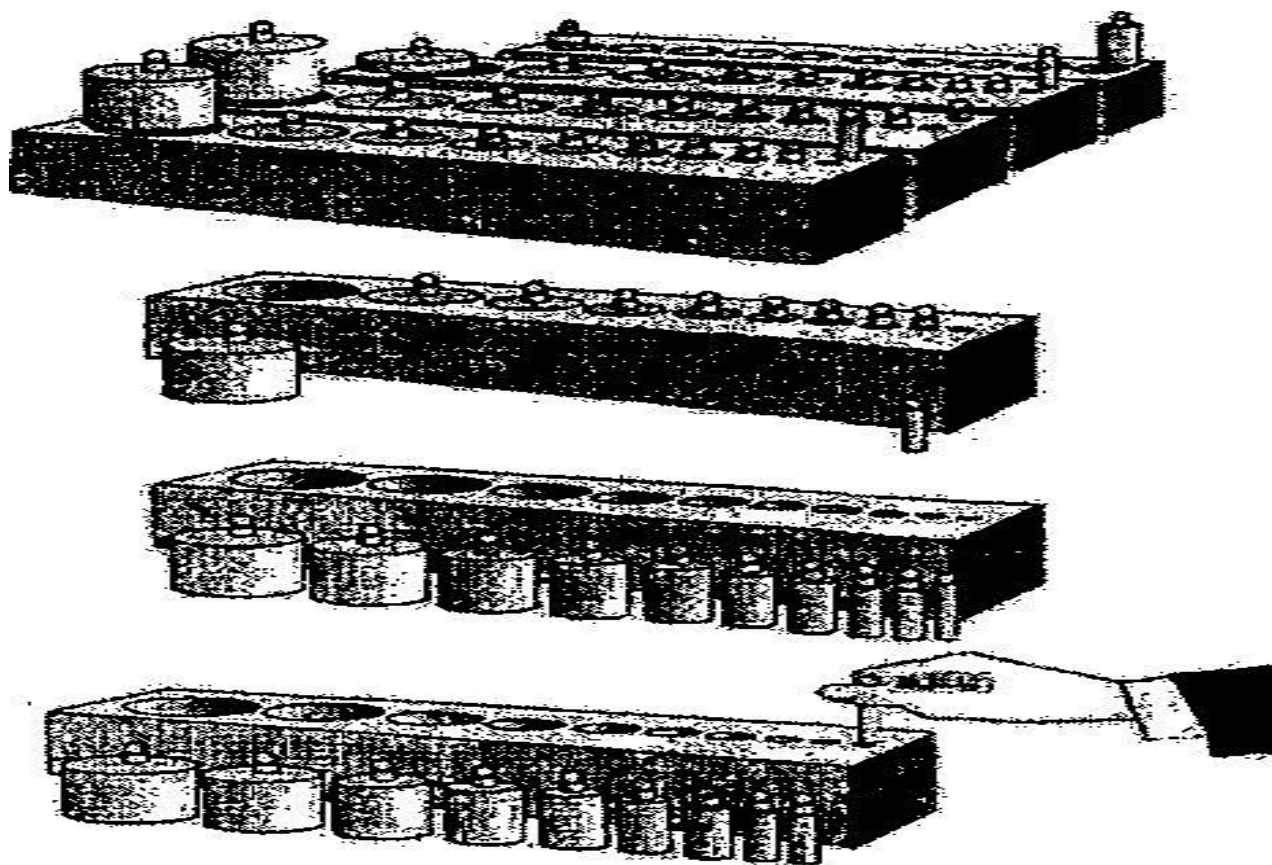
Загальна сума балів за 1 завдання :

- 9 – 8 балів – В – високий рівень;
- 7 – 6 балів – Д – достатній рівень;
- 5 – 4 балів – С – середній рівень;
- 3 і менше балів – Н – низький рівень.

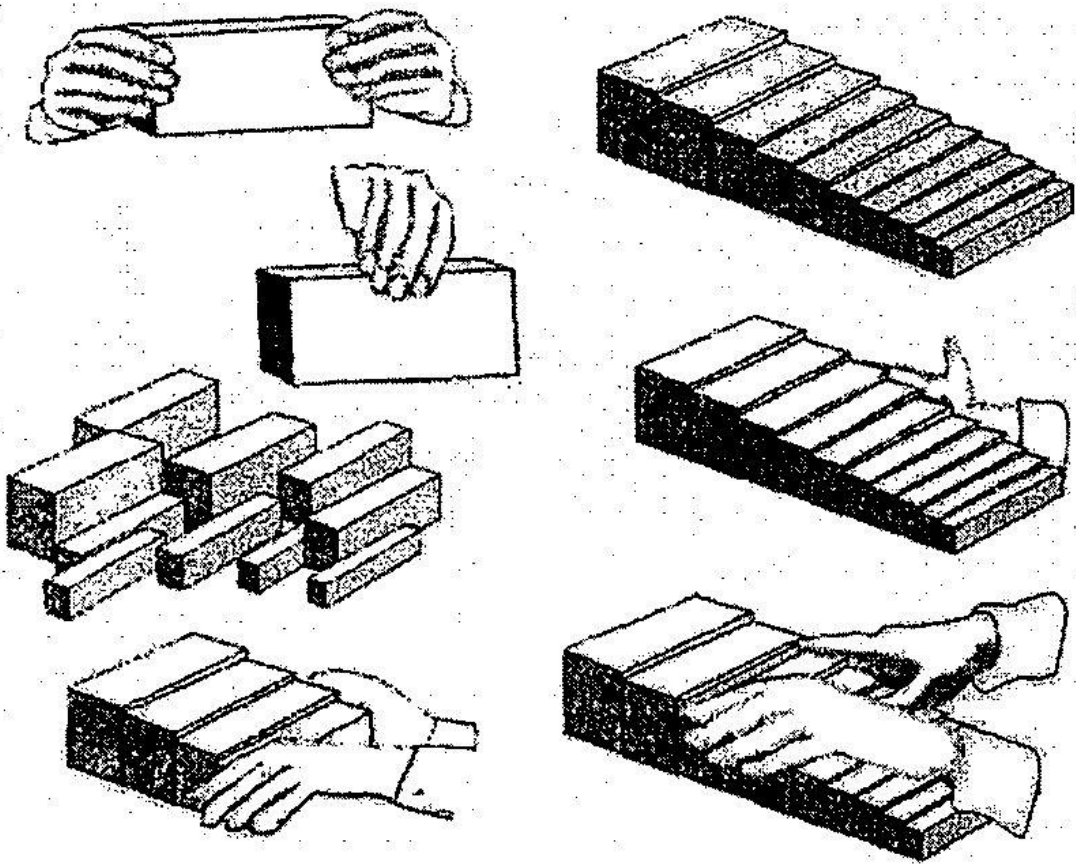
Кількість балів, що відповідає критеріям їх визначення згідно з компонентами ціннісного ставлення:

- 27 – 24 балів – В – високий рівень;
- 23 – 18 балів – Д – достатній рівень;
- 17 – 10 балів – С – середній рівень;
- 9 і менше балів – Н – низький рівень.

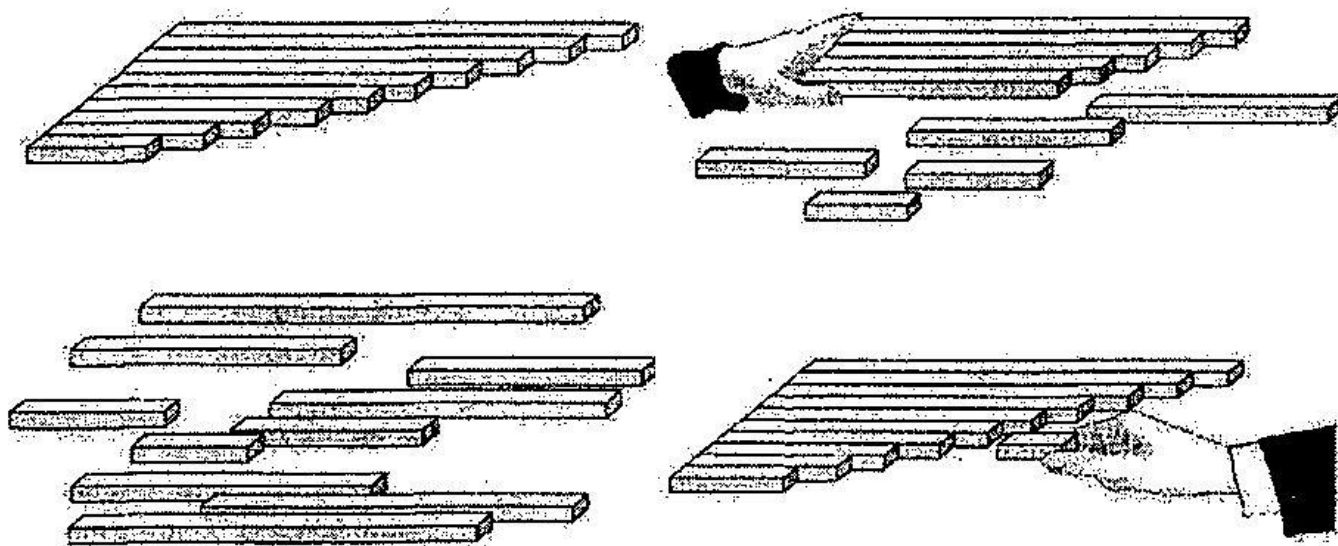
Дидактичні матеріали М.Монтессорі для розрізнення та с
приймання розмірів

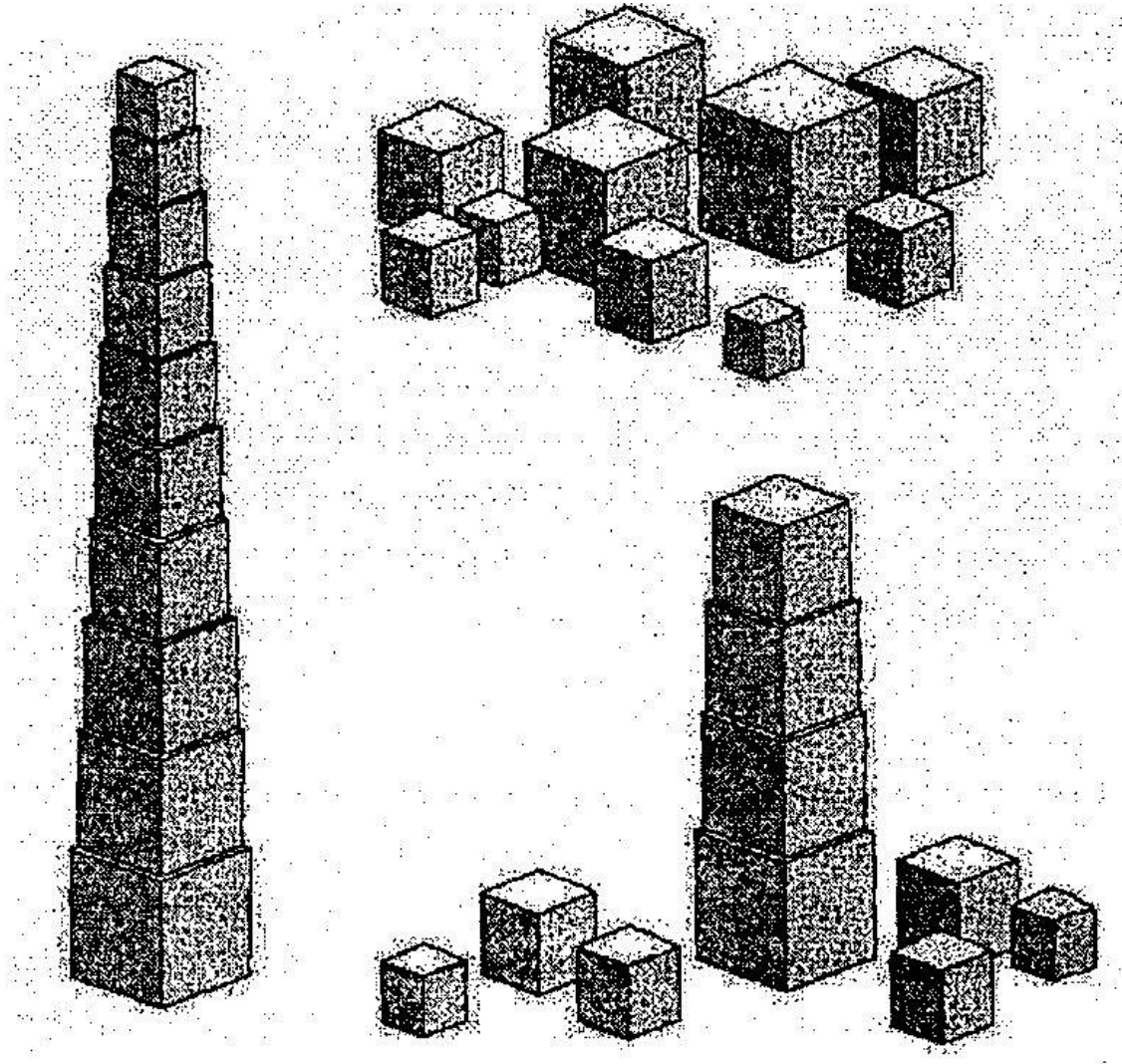
Набір для вкладення тіл. Набір складався із трьох дерев'яних брусків, кожен з яких мав по десять гнізд. У ці гнізда потрібно вставити по дерев'яному циліндрику із гудзиками зверху в якості ручок. У першому наборі циліндри однакової висоти, проте різні за діаметром. У другому – всі циліндри однакового діаметру, але різні за висотою. У третьому - циліндри відрізнялися як висотою, так і діаметрами.

Товщина: предмети товсті та тонкі. Набір складався із десяти чотиригранних призм, із яких найбільша має основу 10 см, а основа інших зменшується на 1 см. Призми темно-коричневого кольору мали однакову довжину – 20 см. Діти розкидали призми на будь-який світлий килимок, потім розкладали їх на столі, у порядку товщини, починаючи то з найтовстішої то з найтоншої. У цій грі вони повинні побудувати велику драбинку.

Довжина: предмети довгі та короткі. Набір складався із десяти чотиригранних палиць або брусків. Перша палиця має довжину 1 м, остання – 10 см. Кожна наступна палиця довша від попередньої на 10 см.

Об'єм: предмети великі та малі. Ця серія складалася із десяти дерев'яних кубів рожевого кольору. Ребро найбільшого куба – 10 см, найменшого – 1 см. Ребро інших кубів зменшується на 1 см. Для цієї гри потрібна зелена ковдра. Під час гри дитина розкидає куби по ковдрі, і будує з них башту: ставить на килимок найбільший куб, а на нього один на одного всі інші куби в порядку зменшення їх величин. У процесі засвоєння поняття „великий – малий” паралельно розвивається вміння керувати своїми рухами.

**Дидактичні матеріали М.Монтессорі для розрізнення
кольорів і їх відтінків**

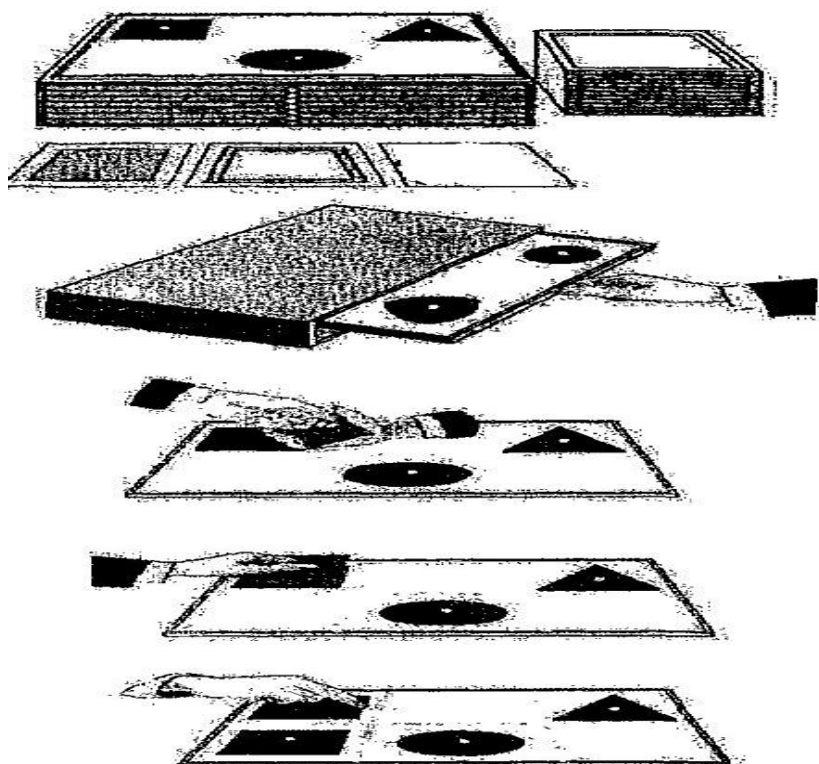

Кольорові катушки. Дитина повинна правильно підібрати кольорові катушки, показавши знання кольорових відтінків і диференціацію кольорів.

Ці вправи знайомлять з назвами різних кольорів, розвивають сприйняття кольорів, а також сприяють розрізненню відтінків.

Змішавши по вісім відтінків двох кольорів (наприклад, червоного і синього), дитині пропонують виділити групи і розкласти відтінки по групам; потім пропонують групи все більш споріднених між собою кольорів (наприклад, синій і фіолетовий, жовтий і помаранчевий та інші).

Дидактичні матеріали М.Монтессорі для розрізнення форми геометричних фігур

«Геометричний комод». Плоскі геометричні вкладки з дерева. У першому лотку – 6 кружків, які поступово зменшуються в діаметрі. У другому – квадрат і п'ять прямокутників однакової довжини, але різної ширини. У третьому – шість трикутників, які відрізняються за своїми сторонами, або кутами (рівнобедрений, рівносторонній, різносторонній, прямокутний, тупокутний, гострокутний). Четвертий лоток містить шість кривих фігур – овал, еліпс, ромб, ромбоїд, трапеція, трапецоїд. У п'ятому лотку міститься шість багатокутників – від п'ятикутника до десятикутника. В останньому – чотири простих дерев'яних дощечки без геометричних вкладок і без гудзичків та дві різні неправильні геометричні фігури. При ознайомленні з геометричними фігурами вкладки виймаються, переміщуються на столі, дитині пропонують вставити їх знову в рамки. Таким шляхом розвивається зорове сприймання та вміння розпізнавати форми.

Таблиця 2.5

Порівняльна таблиця даних про опитування вихователів
(за даними констатувального і контрольного експериментів)

№ п\п	Назва групи	До експер., %	Після експер., %
1	Контрольна група	72,7	74
2	Експериментальна група	76,3	100

**Методичні рекомендації вихователям для формування основ
сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку**

(на матеріалі М.Монтессорі)

- 1.** проводити з дітьми різні види ігор та вправ побудованих на дидактичному матеріалі Марії Монтессорі слід систематично, поступово ускладнюючи завдання;
- 2.** створити вільний доступ дітей до дидактичного матеріалу М.Монтессорі, щоб у будь-який момент вони, за власним бажанням, могли ним гратись і граючись навчатись;
- 3.** вихователі мають бути лише спостерігачем за діяльністю дітей і тільки вносити свої «пропозиції», а також намагатись зацікавити дітей новим дидактичним матеріалом;
- 4.** вихователі мають створити розвивальне середовище для дітей, у якому діти зможуть знайти для себе все, що необхідне для їхнього розвитку та навчання;
- 5.** вихователі мають формувати основи сенсорної культури (на матеріалі М.Монтессорі) не лише на заняттях, а й в різних видах ігор, вправ та у повсякденному житті;
- 6.** вихователям слід співпрацювати з родинами дітей для ефективнішого формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі).

АНОТАЦІЯ

У роботі проведено теоретико-практичне узагальнення проблеми педагогізації вихователів щодо формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); розроблено та апробовано методика формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі); надано методичні рекомендації для вихователів. Результати дослідження свідчать про досягнення мети, виконання поставлених завдань, підтвердження висунутої наукової концепції і є підставою для таких висновків:

Проведене дослідження засвідчило, що проблема формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі) є розробленою в педагогічній теорії і практиці. Проте вихователі недостатньо обізнані з даною проблемою.

Проведене дослідження дало підстави окреслити такі педагогічні умови: здійснена підготовка вихователів, що забезпечується залученням вихователів до участі у дискусії, консультації, бесіди, практичні заняття; впровадження в навчально-виховний процес методики формування основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку (на матеріалі М.Монтессорі). Доведено, що робота за розробленою методикою сприяла ефективному формуванню основ сенсорної культури у дітей старшого дошкільного віку.

ABSTRACT

The paper provides a theoretical and practical generalization of the problem of pedagogy of educators regarding the formation of the foundations of sensory culture in children of senior preschool age (based on the material of M. Montessori); a methodology for the formation of the foundations of sensory culture in children of senior preschool age (based on the material of M. Montessori) has been developed and tested; methodological recommendations for educators have been provided. The results of the study indicate the achievement of the goal, the fulfillment of the tasks set, the confirmation of the proposed scientific concept and are the basis for the following conclusions:

The conducted study showed that the problem of the formation of the foundations of sensory culture in children of senior preschool age (based on the material of M. Montessori) is developed in pedagogical theory and practice. However, educators are not sufficiently familiar with this problem.

The conducted study gave grounds to outline the following pedagogical conditions: educators have been trained, which is ensured by involving educators in participation in discussions, consultations, conversations, practical classes; introduction into the educational process of the methodology for forming the foundations of sensory culture in children of senior preschool age (based on the material of M. Montessori). It has been proven that work according to the developed methodology contributed to the effective formation of the foundations of sensory culture in children of senior preschool age.